

DAUKANTAS

Epilogas

Dviejų dalių dramatinė apysaka

Reginys

Užgavėnių karnavalas Žemaičiuose. Eina virtine tradicinės Lašininio ir Kanapinio, Čigono ir Žydo, Raganos ir Velnio, Ožio ir Smerties, Morės ir Ubago, Meškos ir Gervės kaukės. Tarp jų ir persirengėliai su „ličynomis“, vaizduojančiomis Žandarą, Tiją, Poną.

Tai visi būsimo vaidinimo dalyviai, tačiau kol kas su kaukėmis. Žandaras tempia lovą baudžiauninkams plakti, kuriame surakintas guli žmogus, o nuogą jo nugarą bizūnu čižo Tiją. Persirengėliai, fantastiškos šviesos apšviesti, lėtai praeina pro mus kažkokio šiuolaikinio šokio žingsniu be garso kraipydamiesi ir trypdami. Lieka ne gyvybės, ne šviesos ir džiaugsmo, o kraupaus sapno išpūdis, kurį dar labiau sustiprina eiseną palydintis lyg žmogaus verksmas, lyg vilko kauksmas.

Pagaliau eiseną suskyla į dvi dalis: Žandaras, Tiją, Poną patraukia į dešinę scenos pusę, kiti persirengėliai – į kairę.

PIRMOJI DALIS: DOKUMENTAI

ŽANDARAS IR TIJŪNAS (*pasikeisdami skaito*): „Skuodo valstiečių prievolės Sapiegų dvarui.

...priklausantį činšą valstiečiai privalo mokėti kasmet nuo Šv. Mykolo iki Naujųjų metų... činšas turi būti sumokėtas auksiniais arba taleriais, arba taip pat rubliais... o už dukatą valstiečiai turės mokėti tuo kursu, koks jis tuo metu bus... bet ne mažiau kaip po 9 ortus taleriui arba po 20 lenkiškų auksinų rubliui.

...kadangi Skuodo ir Sedos ūkininkai neatlieka dvarui jokių prievolių, už tai privalo mokėti į išdą prie činšo po 16 lenkiškų auksinų taleriais nuo kiekvieno sodybinio valako...

...jei būtų reikalinga taisyti malūnų užtvankas bei pylimus, valstiečiai tos apylinkės, kurioje yra malūnas, privalės padėti atlikti eilinius šarvarkus. Visas prievolės, jų tarpe kelių ir tiltų taisymą, turės atlikti savo dienomis.

...valstiečiai privalės kasmet nuo kiekvienų 10 valakų pristatyti į tą vietą, kur nurodys dvaras, po vieną 6 uolekčių ilgio, 3 uolekčių pločio ir 1 uolekčio aukščio vežimą akmenų.

...malkas kurui Skuodo, Ylakių ir Sedos dvarams... taip pat malkas dvaro plytinei tiek iš dvaro girių, tiek iš Kuršo vaitystės valstiečiai privalės pristatyti savo dienomis.

...šiaudų kūlių įvairiems dvaro trobesiams dengti, o tarnautojams trintų, taip pat akselio ir pelų... turės senu papročiu pristatinėti pagal turimą žemės plotą.

...trejopų grūdų, būtent: rugių, miežių ir avižų, vištų kiaušinių ir šieno klebono ordinarijoms...

...imti gėrimus tik iš dvaro smuklių, taip pat nevažinėti į svetimus malūnus.

...būtinai yra reikalas kelius ir gatves apsodinti medžiais vietai pagražinti, o be to, arti esantiems trobesiams nuo gaisro pridengti...

...nusikalsta valstiečiai, ganydami arklius ne tik senuose miškuose, bet ir savo krūmuose, nesgi reikia leisti augti medžiams ir didelėse ganyklose, o šiam reikalui yra paskirti prisiekę girininkai ir eiguliai... kad kuo griežčiausiai saugotų grafystės miškų neliečiamybę...

...draudžiama slėpti dezertyrus ir svetimus žmones... kiekvienas šiuo atveju nusižengęs turės atsakyti savo turtu..."

Valstiečiai kairėje scenos pusėje kalba pasikeisdami, kalbėdami nusiima kaukes

PIRMASIS VALSTIETIS. „Akmenės seniūnijos valstiečių skundas dėl seniūnijos valdytojos prievartavimo veiksmų.“

ANTRASIS VALSTIETIS. ...Akmenės seniūnijos valdytoja generolienė Fitinghofienė... norėdama nutraukti teisingus valstiečių nusiskundimus, panaudojo savo administratorius šlėktas Gizlerį, Gerdauską ir Vegerių bažnyčios kunigą Zičką, kurie, visai baugindami ir net bausdami valstiečius kūno bausmėmis, verčia juos pasirašyti jiems nežinomus raštus. Neįstengdami šiomis priemonėmis priversti jų pasirašyti, šlėktos Gizleris ir Gerdauskas su kitais savo bendrininkais, po visur pasipylę, papildomai baudė kūno bausmėmis, žiauriai mušdami kumščiais, plakdami rykštėmis, o likusius sukaustydami grandinėmis ir suraišiodami virvėmis vien už tai, kad jie nepasirašę jų surašytų popierių ir kad byla bylinėjasi su valdytoja.

TREČIASIS VALSTIETIS. Joną Baltramaitį, prieš 20 metų valstiečių išrinktą vaitu ir dvaro vadovybės patvirtintą, administratorius Gizleris dabar iš pareigų pašalina, o vaitu paskyrė pagal sutartį gyvenantį laisvą vokietį, o tą patį Baltramaitį ir ūkininką Juozapą Jonaitį, atvykusius šventadienį į Vegerių bažnyčią pamaldų, minėtasis administratorius, pasišaukęs į dvaro kiemą, žiauriai kumščiais mušė per veidą ir galvą, parvertęs žemėn, spardė kojomis, padarydamas jiems daug mėlynių ir skaudžių ženklų. Pagaliau, išrengęs juos, nekaltus smarkiai išplakė rykštėmis, dėl ko Baltramaitis ir dabar sunkiai tebeserga; kitus gi, kaip antai Matijošių Demontavičių, taip pat sumušė kumštėmis, sukaustė grandinėmis, o vaitą Joną Šidlauską, pasišaukęs praėjusią savaitę į dvaro kiemą, ragino pasirašyti kažkokį jam nežinomą raštą, o kai jis to nepadarė, ir jį sukaustė grandinėmis ir su sargybiniais nežinia kur išvežė.

KETVIRTASIS VALSTIETIS. Kitus gi ūkininkus riša virvėmis, muša, visai kankina, šaukia į dvaro kiemą arba, važinėdami po kaimus, nekaltiems vykdo egzekuciją, žodžiu, valstiečiai niekuomet neturi ramybės ir saugumo. Palikdami žmonas ir vaikus apverktinoje padėtyje, kad išvengtų bausmių, klaidžioja po miškus.

PENKTASIS VALSTIETIS. Be to, dvaras tiek apsunkina prievolėmis, kad jokių būdu neįmanoma išlaikyti ūkio; prieš didžiąją gavėnią, keliams patizus, prikrovę vežimus sunkiu kroviniu, išsiuntė į Rygą, kur nukankino arklius ir sulaužė pakinktus, dėl ko kiekvienas ūkininkas neteko po kelis rublius sidabru..."

I

„MŪSŲ VISOS DAINOS KRUVINOS“

Daukantų gryčia. Stalas, ilgas suolas. Ant jo Simono skrynias su knygomis. 1828 metų vidurvasaris. Pirmosios Simono atostogos po dvejų metų darbo Rygos generalgubernatoriaus kanceliarijoje. Pavakarė. Pro duris svyrudamas ir klupdamas, ramstydamas į sieną, uždusęs, sukruvintu veidu, perplėštais, purviniais ir krauju aptaškytomis marškiniais įgriūna Daukantas.

Sukniumba asloje, keliasi, sunkiai šnupuodamas, atsiremia į staktą, dusdamas gaudo orą, dairosi. Pamatęs vandens rėčką, pripuola prie jos, geria godžiai; užspringęs kosi, garsiai dejuodamas. Vėl klaupiasi, apžiūrinėja savo atspindį vandenyje, bando nusiplauti kraują.

SIMONAS (*grieždamas dantimis*). Kurmiai... (*Šaukia pro atdaras duris*) Kurmiai... akli kurmiai! (*Bejėgiškai graso kumščiais, paskui nusvirduliuoja prie suolo, sukniumba*) Viešpatie, kaip sudaužė! Suspardė. Kraują paleido... Trise prieš vieną... galvijai. (*Pašoka, lyg iš naujo puldamas į muštynes, tačiau sudejavęs vėl nukrinta ant suolo*) Tikriausiai už degtinės kvortą. Tokiems daug nereikia. (*Su gėla ir sarkazmu*) Saviškiai! Žemaičiai, kad juos perkūnas... (*Šaukia, negalėdamas nusiraminti*) Pasprinkit mano krauju... kurr-r-miai, pasprinkit! (*Pamažu nurimsta, užvertęs galvą, atsiremia į sieną. Krūpteli, išgirdęs žingsnius, užsigula ant lango*) Motušė! (*Puola prie durų, bet, išvydęs ją priemenėje, užsikniaubia ant knygų skrynelės, slėpdamas sumuštą veidą*)

MOTINA (*Jėjusi*). Simonai, čia tu?

SIMONAS. Aš, motušė.

MOTINA. Kurgi prapuolęs buvai nuo ankstauro ryto?

SIMONAS. Laukžemėj buvau.

MOTINA. Pas senį Kiauleikį? Vėl dainavot?

SIMONAS. Jis dainavo, aš užrašinėjau. Sykais neiškėsdavau nepritaręs.

MOTINA. Ne dainuoti, o melstis anam reikėtų. Kad mirtį Dievas atsiųstų. Nuodėmė per ilgai gyventi, prieš kitus gėda. Bene antrą šimtą jau įpusėjęs...

SIMONAS. Paskaičiavom: daugiausia – šimtą dvidešimt trečius varo.

MOTINA. Užmiršo jį ir Dievas, ir velnias.

SIMONAS. Negi pats galą darysis! Gražu paveizėjus: visas baltas kaip koks krivių krivaitis, prie bitelių kruta. Tik dantys išsibarstę. Nelabai ir bereikalingi, sako. O išdžiūvęs – kaip žagarėlis. Medų laižo, vandeniui užgeria. Dar pagyvensiu, sako.

MOTINA. O ko jam nepagyvenus? Ir mūsų amžinatilsis, jeigu medis nebūtų užgriuvęs, argi negyventų? Kaip lendrėlę palaužė. Dieve, Dieve... Parvilko vyrai su šlajom, į gryčią įnešė. Pusdienį, sako, po medžių išgulėjęs. Pakrenkštė per žiemą, pakrenkštė, o su pavasariu ir užgeso. Girioj gimusį giria ir pasiėmė. Kotryna, sakydavo, girelė – mūsų rojus...

Jai kalbant, Simonas susmunka prie savo knygų skrynelės.

(*Pamačiusi suklypusį Simoną*) Čiagi dabar kas? Pasistumk į šviesą – argi čia skaitymas. Išsunks tamsa akis. (*Simonui neatsiliepiant, prišoka prie jo, pamato suplėšytus, kruvinus marškinius*) Viešpatie, Simonai! Kas atsitiko? (*Purto jį*) Kas atsitiko, vaikelį? (*Nusiplėšia nuo galvos skarelę, pamirko ją vandenyje, šluosto Simonui veidą, prispaudžia prie kaktos*)

SIMONAS (*pamažu atsipeikėdamas keliasi, motinos prilaikomas, sėdasi ant suolo*). Tu nusiramink, mama... man jau gerai. Silpnumas kažin koks užėjo. Saulėje per ilgai buvau. Man jau geriau.

MOTINA. Saulėje, sakai... O iš kur tas kraujas? Kraujas iš kur? (*Išsigandusi apglėbia Simoną*) Simuk, dėl Dievo meilės, kas atsitiko?

SIMONAS. Tik tu nesijaudink, mama. Ėjau per mišką... į žaidžiančias voveres užsižiūrėjau. Šaknį užkabinau ir išsitiesiau...

MOTINA. Meluoj, Simai!

SIMONAS. Tikrai ne, mama.

MOTINA. Aš gi tave pažįstu. Iš balso girdžiu, kad meluoj. (*Griežtai*) Kas atsitiko?

SIMONAS (*įsikniaubia jai į krūtinę*). Sumušė mane, mama... sekė, miškely sugrįžtančio laukė. Arkliai, mačiau, ganėsi – iš toliau atjojo manęs medžioti. (*Pašokdamas*) Bet aš laikiausi, vieną patiesiau.

MOTINA. Kas darosi, Dieve, kas darosi! Vidury dienos rabavoja. Gražumu reikėjo atiduoti.

SIMONAS. Jie nieko neatėmė, mama, nieko nereikalavo. Tylėdami mušė. Dantis sukandę daužė... Ant arklių lipdami, numetė: kad skundų, girdi, visokių nerašinėtum. Tada ir supratau.

MOTINA. Ką tu supratai? Kokių skundų? Tik nemeluok... (*Pasėmus iš statinaitės*) Rūgštelės atsigerk, širdį nuvalys. Varge tu mano!

SIMONAS. Žiemą atvarė linus į Rygą iš gretimo valsčiaus, tai susirado žmoneliai mane generalgubernatoriaus kanceliarijoje – surašyk, sako, jėgų nėra kentėti, dalgių ir ugnies, sako, griebsimės. Iš jų žodžių ir surašiau.

MOTINA. Skundą?

SIMONAS. Teisybę. Į Petropilę.

MOTINA. Nėra teisybės. Ir tenai nėra. (*Rišdama jo galvą sudrėkinta skarele*) Pakentėk, vaikelį, pakentėk. Teisybė visada skauda.

SIMONAS (*karščiuodamasis*). Nieko nesigėdi, kad tik lūpas užčiauptų, baimę įvartytų. Prie kraujo veržiasi, į žemę trempia. Kurmiai! (*Ištraukia iš užančio popierių ritinėlį*) Va, čia visos tautos skundas. Jos pačios sudėtas. Visų dejonė, visų vargas. Aš tik užrašiau. Kad neprapultų, amžiuose nenusimestų. Pagarsinsiu kada nors, tikrai pagarsinsiu.

MOTINA (*išsigandusi atšoka nuo jo*) Ir vėl skundas? Negana dar tau...

SIMONAS. Skundas, mama, skundas. Tiktai gražiau negu mano sudėtas. Aš taip nemoku. (*Išvyniojęs ritinėlį, skaito, pamažu ima dainuoti, į pabaigą prisijungia ir motina*):

*Oi motušė motušėle,
Kam tu mane paauginai?
Ar ant sunkių vargelių,
Ar ant graudžių ašarėlių?
Buvo mesti į upelę,
Į gilųjį ežerėlį,
Aš ten būčiau su žuvelėm,
Su margosioms lydekėlėms.
Pikti ponai ir urėdai
Neduod manie poilsėlio.
Leiskis, saule, tekėk, mėnuo,
Duok man šventą vakarėlį.**

Susijaudinę abu kurį laiką tyli

MOTINA (*paėmusi iš sūnaus popierius, pavarto juos, apžiūri*). Kruvini. Ir šitie kruvini.

SIMONAS. Mūsų visos dainos kruvinos. Visi žodžiai apspardyti.

MOTINA (*žegnodama Simoną*). Tegu Dievas tave sergsti, vaikelį. Žemėje nėra tau teisėjo. (*Išėmusi iš skrynios, duoda sūnui švarius baltinius*)

Simonas ištiesia į juos rankas. Šviesai gęstant, trumpam sustingsta su baltais marškiniais rankose. Tai turi užsifikuoti žiūrovo atmintyje.

---

* Kitu šriftu išspausdinti tekstai – paties Daukanto žodžiai iš jo laiškų, iš jo knygų, tautosakos rinkinių.

II

„KOJOMIS ŽEMĖS NEIŠGYVENSI“

Ten pat po kelių dienų. Sekmadienio popietė. Simonas, baltais marškiniais, skarele parišta ranka, užstalėje skaito, Motina varto maldaknygę. Kelintą kartą ji mėgina užkalbinti Simoną, bet vis susilaiko. Pagaliau ryžtasi.

MOTINA. Simonai...

SIMONAS. Ką, mama?

MOTINA. Vestum tu...

SIMONAS (*nustebęs ilgai žiūri į ją*). Ar turi ką išrinkus, ar nori, kad kokią rusę ar lenkę parvesčiau?

MOTINA. Kad ir Juliją...

SIMONAS (*nuleisdamas negirdom*). Ne šeimos aš žmogus. Pats kampo neturiu, o žmoną kur dėsiu?

MOTINA. Daukšių palivarkėlis kad ir nedidelis, tačiau sutvarkytas. Julijai atitektų...

SIMONAS. Vis dairausi į Petropilę. Reikia man į Petropilę kilti.

MOTINA. Mūsų žmogaus ji neniekina. Giminė jos žemaitiška.

SIMONAS. Va susidedu knygas į skrynelę, kepurę ant galvos – ir braukiu. Verkiant reikia į Petropilę.

MOTINA. Šiandien šventoriuje užkalbino: girdėjau, sako, apie Simono nelaimę. Kokie laikai, sako, kokie laikai – šitokį žmogų puola! Sakėsi aplankysianti.

SIMONAS. Prie tų dalykų nešoksi akis išdegęs. Vogčiomis prislinkti reikia.

MOTINA. Dievo bijok, Simonai! Aš tau parodysiu – vogčiomis. Šlovę mergaitei nuplėšti... Kol aš gyva, Simonai...

SIMONAS (*praplumpu juokais*). Ne nuplėšti, o visam pasauliui parodyt šlovę jos noriu. Aš kalbu apie mūsų istoriją, kur Petropilėj devynioms spynom užrakinta guli, savo išvaduotojo laukia. Prieit prie jos sunku, dar sunkiau devynias spynas atrakinti. Kaip pasakose, mama, kaip pasakose. Išvaduotojas turi būt jaunas, drąsus, nevedęs. Kad savo išvaduotąją vesti galėtų. (*Iškilmingai*) Tavo marti, mama, Petropilėj, Senato trečiame departamente pirmame skyriuje guli. Ir manęs laukia. Kolei prieisiu, kol prisikasiu, kol iš miegų prikelsiu. O jei dar koks smakas kelią pastotų? (*Paėmęs nuo stalo plunksną*) Aš jį su dzide, su dzide! Kaip šventas Jurgis, mama! (*Juokiasi*)

MOTINA (*pyktelėjusi*). Ne šventasis tu dar, nors savo ir atkentėjai.

SIMONAS (*pasilenkęs prie motinos, tarsi paslaptį patikėdamas*) Į Juliją mūsų Aleksandras dairosi.

MOTINA. Vaikas dar.

SIMONAS. Panosę jau gramdo...

MOTINA. Aš gi dėl tavęs, vaikel, nerimstu, dėl tavo gero drebu. Dabar tu narsus, oi kaip narsus! Nepamatysi, senatvė atšoks, ligos prilenks – nebus nė kas vandens paduoda, nė kas pagalvę išpurto. Trisdešimt penktus jau baigi, apsidairysi – ir į lazdą kibsi.

SIMONAS. Su gera lazda mieliau nei su prasta žmona.

MOTINA. Pasakyt tai tu moki. Bet ir mano žodžius paminėsi. Dar kaip paminėsi.

SIMONAS. Mes abu žemaičiai, mama. Užsispyrę.

Jėina būrelis kaimiečių, trys moterys ir du vyrai. Pagarbinę nejaukiai mindžikuoja prie durų.

MOTINA (*nubraukusi prijuoste suolą*). Prašom, sėskitės, svečiai būsit.

Kaimiečiai susėda ir ilgai, lyg kokį ritualą atlikdami, tyli. Pagaliau Pirmoji moteris pašoka ir padeda priešais Simoną ant stalo sūri. Antroji – medaus puodynėlę. Abi gražiai nusilenkia Simonui ir vėl klesteli ant suolo. Vyrų kumščiuojasi tarpusavyje

PIRMASIS VYRAS (*statydamas pusbutelį ant stalo*). Varpučio šaknies nuoviros su sausu šuns mėšlu. Po gurkšnį prieš valgį. Man padėjo, kai praėjusią žiemą kumelys suspardė.

ANTRASIS VYRAS (*statydamas puskvortę*). Gyvačių antpilas. Nekenkia nei sveikam, nei ligoniui. Nuotaiką pataiso. Gerti pagal ūpą. Vedusiam geriau, kai žmona nemato.

SIMONAS. Širdingai ačiū. Anokia čia mano liga. Su tieka vaistų iš numirusių prisikeičiau.

TREČIOJI MOTERIS (*prieina su uždengtu krepšeliu rankoje*). Dalykas tikras. Pamačiau, kad vaikštai ranką pasirišęs, tai ir atnešiau. (*Iškilmingai*) Reikia paleisti žaltį ant peties: jeigu šliauš ranka žemyn – ištrauks visą skausmą. Atsinešiau savo žaltį. Nusivilk, tamsta, marškinius. Dalykas tikras.

SIMONAS. O jeigu tamstos žaltys ne žemyn, o širdies link pasuks? Skausmą atvilks, neatlaikysiu.

TREČIOJI MOTERIS. Nebijok, jis, galima sakyti, mokytas: ne vienam sopulį traukė.

SIMONAS. Na, jeigu taip...

Išlupa ranką iš marškinių rankovės. Visi apstoję žiūri, kaip žaltys traukia skausmą.

PIRMOJI MOTERIS. Matai, matai, kaip dairosi! Skausmo ieško.

ANTROJI MOTERIS. Tai gudrumėlis!

PIRMASIS VYRAS. Toks ir Ievą rojuje prišnekino. Neatsilaikė mūsų pramotė.

ANTRASIS VYRAS. Geriau jau būtų skausmą traukusi...

ANTROJI MOTERIS. Nepiktžodžiauk, kaimyne!

SIMONAS. Oi, oi, tetule, neišlaikysiu. Labai kutena.

TREČIOJI MOTERIS. Pakentėk, pakentėk, sūneli. Jau surado.

PIRMOJI MOTERIS. Eina! Žemyn eina.

TREČIOJI MOTERIS (*uždengdama krepšelį*) Jau!

Visi atsitiesia ir klausiamai žiūri į Simoną. Šis, dantis sukandęs, visaip mankština ranką, norėdamas parodyti, kad jam neskauda.

SIMONAS. Lyg ir lengviau, a? Ką tu pasakysi, lyg ir lengviau... Iš tikro, kaip ranka nuėmė. Ačiū, tetulyte!

TREČIOJI MOTERIS. Nedėkok, tamsta. Dievo tvarinys iš malonės dirbo. Gerą žmogų pajuto. Kokiam razbaininkui nė už ką netrauks. Dalykas tikras.

PIRMASIS VYRAS. Gerumo tai Daukantų namai nuo seno pilni. Kad ir Jurgis, amžinatilsis tamstos tėvas. Medinčius buvo, dvarui dirbo, bet žmogų atjautė. Pagavo mane sykį bemalkaujantį. Ir malkų neatėmė, ir į dvarą nenuvarė.

ANTRASIS VYRAS. Žmogus buvo.

ANTROJI MOTERIS. Per anksti jį giria pasiėmė. Galėjo dar pagyventi, ir medžiui, ir žmogui patarnauti.

SIMONAS. Mylėjo tėvas girią. Labiau už lauką. Vaikščioja, būdavo, stabteli – medį paglosto, paukštelį pakalbina, uogelę pasilenkęs nusiskina. Giroj, sakydavo, gyvenimo daugiau.

MOTINA (*iškilmingai nusilenkusi*). Ačiū tamstoms už gerus žodžius apie amžinatilsį.

Kurį laiką visi tyli

PIRMASIS VYRAS. Aš vis paklausti noriu: ar teisybė, kad pėsčias į Vilnių nuėjai?

SIMONAS. O ką?

PIRMASIS VYRAS. Šitokia tolybė!

SIMONAS. Žemaičio kojos tvirtos. Iš Sibiro parveda. Buvau sutikęs vieną: Napoleono genamas, lig Maskvos nubėgo, o atgal vydamas – lig prūsų atžygiavo.

ANTRASIS VYRAS. Vis tiek kojomis žemės neišgyvensi.

SIMONAS (*suklusdamas*). Kaip, kaip tamsta pasakei? (*Puola užsirašyti*)

ANTRASIS VYRAS. Sakau, kad kojomis žemės neišgyvensi.

SIMONAS (*patenkintas*). Va kaip pasakyta! Gal dar ką panašaus moki?

ANTRASIS VYRAS. O ko čia nemokėti? Prašom, kad patinka: ką piktas įdės, to ir geras neišims. Pilvą molio nepridrėbsi.

Dabar jie vienas per kitą beria patarles ir priežodžius.

Ką tėvelis sudėjo dūšaudamas, tą sūnelis prarado klykaudamas.

Medum sėjau, pipirais dygsta.

Ir pelė savo urve ginasi.

Ponas bagotas, šuo kudlotas, kas man lyg to.

Pirmiau pasibengsi, nekaip darbus pabengsi.

Vaito maišą daryk, daryk kaip vėdarą, o visuomet tuščias.

Ne kožna burna putrai srėbti.

Sermėga sermėgą ėda.

Vieną kerpant, antram kailis dreba.

Blogas būsi, kad kalbėsi, o netikęs, kad tylėsi.

Dangus aukštas, žemė kieta, gyvas neilįsi, reikia ant svieto vargti.

Gera motė vyrui kelią daro, pikta motė vyrui kelią užkert.

Pačios grožybe neapsidarysi.

Kožnas šuo su blusa.

Šviesai užgesus, dar ilgai girdėti žmonių pokalbis patarlėmis, ginčas, į kurį įsijungia vis nauji balsai. Atrodo, kad bendromis jėgomis kuriama kažkas didesnio už vieno žmogaus patirtį.

III

„AŠ VIENAS ESU SUKILIMAS“

Daukantų gryčia. Simonas ir Aleksandras.

ALEKSANDRAS (*įbėgdamas pro duris*) Šlovė Lietuvos Herodotui! (*Deda iškilmingai ant stalo storą Daukanto rankraštį, garsiai paskelbdamas*) „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“!

SIMONAS. Sveikas, eskulape, nuo žemaitiško pajūrio grįžęs, Palangą ir Šventąją aplankęs, savo purvinas kojas Baltijos vandeniui apsiplovęs...

ALEKSANDRAS. Ne tiktai kojas, ne tiktai. Panelė Julija sako, kad aš puikiai plaukiu.

SIMONAS. O, panelė Julija... (*Kandžia!*) Deja, ji nematė manęs plaukiančio... (*Atsidusdamas*) Tau po jūrą braidžiojant, savo muskulais panelę Juliją stebinant, čia mano fizionomiją taisė.

ALEKSANDRAS. Girdėjau, girdėjau: visi valsčionys tik apie tai šneka. Panelė Julija labai susijaudino išgirdusi, net pietų atsisakė valgyti...

SIMONAS. O, koks pasiaukojimas!

ALEKSANDRAS. Stok į šviesą – pažiūrėsim, ar dar galima atpažinti. Tavo knygoje gerai pasakyta apie arklius: sunyko jie, kaip ir žmonės. Ne kariauti, tik vergauti, kasdieninį juodą darbą kantriai vilkti ir temoka. Apie žmones aš dar pridurčiau: ir savo gentainiams už degtinės kvortą snukius daužyti. Pasisuk į šviesą.

SIMONAS. Kas Dievo duota, to jau nieks nepakeis. Net ir tie trys žemaičiai. Pranešu: šonkauliai sveiki, nosis savo vietoje, užtinusi akis atlėgo, vieno danties trūksta.

ALEKSANDRAS. Tik vieno?

SIMONAS (*juokdamasis apkabina jį*). Bet vis tiek, kaip žmonės sako: už vieną muštą dešimt nemuštų. Pakilo mano kaina, brolaus.

ALEKSANDRAS. Tai gal parašei ką naujo, kad taip branginiesi?

SIMONAS. Naujo! Aš seno neturiu kur dėti. Kiekvienąsyk, į kelią kildamas, vis su savim tempiu, palikti bijau. Kad neprapultų.

ALEKSANDRAS (*rodydamas į skrynelę su knygomis ir rankraščiais*) Darbo tai čia įdėta!

SIMONAS. Kad tai tik darbo – meilės, vilčių kiek! Prisipažinti gėda: verkiau ar porą sykių prie šito rankraščio sėdėdamas. Įmanytum, rodos, kitaip pakreiptum savo istoriją, pro karus ir nelaimės pravestum, laisvėmis, šviesa ir turtais jos piliečius apdalytum, muziejais ir mokslinyčiomis visą kraštą nusagstytum... Bet nieko tu čia nepakeisi, nieko nepataisysi. Tegu sau širdis vaitoja ar džiaugiasi, o ranka privalo darbą dirbti. Lygiai kaip tu, kai kokį sopulį žmogui gydai, šunvotę iš jo kūno rauni. Abu mes, brolaus, daktarai: tu mokaisi gydyti žmogų, aš visos tautos siekiuosi. Tu visokiais vaistais, lašais, tepalais ir milteliais, aš – istoriją, laisvę ir žygius primindamas, praeitį pašlovindamas, nuo bėdų ir nelaimių pasergėdamas... Turėjau, taigi, dar sykį išgyventi visa tai. Supranti, istorija yra tik tada, kai ji gyvena mumyse, kai mumyse savo namus suranda... Ko mes ieškome istorijoje, ko? Patvirtinimo, kad esam. Pabrėžiu: esam, o ne buvom. Istorija reikalinga dabar, o ne vakar. Kol savo istoriją žinai, tol esi.

Klausyk, kaip tau visa tai pasirodė? Tas rankraštis, ta mano istorija. Tiesiai sakyk, kaip brolis broliui.

ALEKSANDRAS. Čia vienas nusirašyti nori.

SIMONAS. 800 puslapių?

ALEKSANDRAS. Turtingas. Pasamdys pulką raštininkų – per savaitę atpils. Apie save pasakysiu: nušvito akys mano, atsivėrė. Net šiurpas per nugarą nuėjo. Supranti, aš gi nieko nežinojau. Na, vieną kitą faktelį: Gediminas, Vytautas, Žalgiris... Ir tie kaip pasaka atrodė. Tolimi, fantazijos dūmeliu aptraukti, numigloję kaip lanka šiltą vasaros vakarą, kai negali net suprasti, kas gumšo tolumoj: krūmokšnis, šieno kaugė ar besiganantis arklys. (*Susijaudinęs*) Pirmąsyk pajutau, kad visa tai mano, kad negaliu gyventi toliau be to, kas yra mano. Supranti, tartum apsvilkau marškinius – senus, išblukusius, sulopytus, kruvinus marškinius, kuriuos verpė, audė, siuvo ir nešiojo mūsų protėviai. Karta po kartos, karta po kartos... Gal jie man ir per platūs, gal rankovės per ilgos, gal po kaklu veržia. Bet jie apglėbia mane visą, sušildo, jie arčiausiai mano kūno... kaip kokie šarvai – jie ir saugo, ir gina... drąsą ir viltį kelia. Žadina, supranti? Stiprus tavo žodis. (*Numojęs ranka*) Nemoku aš pasakyti.

SIMONAS (*apkabindamas brolį*). Žmogau, tu labai gerai pasakei. Geriau nepasakysi. Matau ir suprantu, kad tu jau vyras: atsakomybę pajutai. Be jos nėra vyro, Aleksandrai (*Šyptelėjęs priduria*) Makedoniet!

ALEKSANDRAS (*ištrūkęs iš brolio glėbio, plačiai atsistoja viduraslyje*) Pradėk!

SIMONAS (*taip pat plačiai atsistodamas*) Tu pradėk!

ALEKSANDRAS. Simas – mėšlo vežimas.

SIMONAS. Aleksandras, kaip koks gandras, baloj varlinėja.

ALEKSANDRAS. Mūsų magistras prie mergų nebistras.

SIMONAS. Olesiuk, Olesiuk: klynas kiauras – užsisiūk!

ALEKSANDRAS. Ne veltui žodžio meistras – geriau išeina. Visus kaimo piemenis nuveiktum.

Tai pulk!

SIMONAS. Tu pulk!

ALEKSANDRAS. Simanai, Simanai, plikę nusisvilinai.

SIMONAS. Aleksandras baisiai mandras: tartum caro liūlys karo.

ALEKSANDRAS. Ak tu! Aš tau parodysiu caro liūlį, ponas titulini patarėjau!

Broliai susikimba imčių. Kurį laiką grumiasi viduraslyje, kol Aleksandras parverčia Simoną ant lovos.

Valio! Pirmą sykį pargrioviau.

SIMONAS. Pasiduodu. Stiprus tu.

ALEKSANDRAS. Vilniaus duona gera.

SIMONAS. O, kokia saldi Vilniaus duona! Jaunystės duona... Ar tebedainuojat šitą?

Simonas pradeda tyliai, Aleksandras tuoj pat prisijungia. Gieda abu iškilmingai – kaip himną

*Mačiau Vilnių, šaunų miestą,
Seną mokslų gyvenimą,
Nuo žemaičių beapsėstą
Ir jų tikrą sutarimą.*

*Šlovė visus sujudino
Gera tėviškei daryti,
Ir, ką amžiai pagadino,
Čėsas yra sutaisyti.*

SIMONAS (po pauzės). Man sako: Lietuva – užgesus žvaigždė. Nėra jos pasaulio skliaute. Bet aš regiu jos šviesą. Kodėl aš regiu jos šviesą, Aleksandrai? (Patylėjęs) Tiktai galvodama apie save, tiktai apmąstydamą save, tauta gali gyventi. Išsaugoti save. Išlikti. (Kalba tartum pats sau, lyg save įtikinėdamas; įsikarščiavęs vis greičiau vaikšto po gryčią, skubėdamas paskui savo mintį) Istorija yra atmintis. Pasergėjimas. Perspėjimas. Be atminties nėra žmogaus. Gyvulus, ir tas atsimenta. Sako, kad net augalai turi atmintį. Atmintis – tai gyvybė. Užmušti atmintį – tai kaip ir nužudyti. Kodėl niekas nebaudžia už tokį nusikaltimą? Tyli, pasaulis tyli. Užtat aš ir sakau: privalai visu savo gyvenimu pratęsti, bent viena diena prailginti atmintį. Tautos atmintį.

ALEKSANDRAS. Reikia turėti ką atsiminti.

SIMONAS. O ar mes neturim? Tu, aš? Net ir tie kurmiai, kur mane daužė, spardė. Aš pasakyčiau kitaip: reikia turėti savo laisvę atsiminti. Istorija yra laisvė. Turėti savo istoriją – turėti savo laisvę. Turėti laisvę – tai turėti atmintį. Tie dalykai, regis, neatskiriami. (Patylėjęs) Persekioja mane, Aleksandrai, kraupus sapnas. Rodos, gilioje duobėje esu, tarp visokių bjaurybių vartaus, rupūžių, gyvačių knibžda, kažkokių didžiulių vorų sulig kumščiu pilna. Šaukiu – o balso tai nėra. Užvertęs galvą, tik nedidelį dangaus lopinėį regiu. O mėlyną, žydrą – nemačiau dar gyvenime tokios spalvos. Retkarčiais koks paukštis praskrenda. Rodos, žinau, kad manęs ieško, tačiau visai ne ten, kur esu. Ir aš imu lipti, nagais į duobės kraštą gremžtis, už menkausio grumstelio, ploniausios šaknelės kabintis. Suprantu, kad viskas tik nuo manęs priklauso, kad niekas nepadės, nieks rankos neišties. Ir žinai – lipu. Net sapne keista, kad lipu. Nors žinau, kad krisiu. Nesuprantu, iš kur aš žinau, kad krisiu. Netrukus, tuoj, gal net tą pačią akimirką. Ir aš imu šaukti, iš visų jėgų, be garso šaukti. Ir nubundu. Kūnas pilnas riksmo, klaikaus žinojimo, kad krisiu. Viešpatie, koks siaubas!

ALEKSANDRAS. Medicina dar tik pradeda domėtis sapnais. Manoma, kad sapnas gali signalizuoti, pranešti apie kokios ligos pradžią. Tačiau kaip tuos signalus iššifruoti, kaip juos Perskaityti?

SIMONAS. Bet iš kur aš žinau, kad krisiu? Kartais net dienos metu: dirbu ką, skaitau ar einu – ir staiga krūpteliu, sustoju, suakmenėju, lyg perkūno trenktas: žinau. Net nežinau ką, bet žinau. Kažką siaubingo.

ALEKSANDRAS. Pervargęs esi. Tau reikėtų kaip man prie jūros pasivartyti, savo plikę bangoms atkišti – kaipmat visus sapnus išplautų. (*Nusijuokęs*) Gera čigonė apie tavo sapną daugiau pasakytų negu pats garsiausias medicinos profesorius. Berods Kretingoj greitai kermošius. Be čigonų neapsieis. Traukiam, a? Ir panelė Julija...

SIMONAS. Žinau, kad esu pervargęs. Pirmą sykį atostogų gavau. Pailsėsiu, galvoju. O čia tie trys kurmiai užpuolė. (*Naujos minties apstulbintas*) Klausyk, o ar nebuvo toje mano sapnų duobėje kurmių, a?

ALEKSANDRAS. Nustok, Simonai. Buvo nebuvo, o j kailį gavai.

SIMONAS. Aš irgi nestovėjau rankas nuleidęs. Norėčiau pamatyti vieno jų snukį. Pirmą sykį žmogui į veidą smogiau. Kad atsibustų, kad atsipeikėtų. Bet vis tiek gėda. Lyg pats sau būčiau smogęs.

ALEKSANDRAS (*po pauzės, neryžtingai*). Tu privalai mums padėti... tiksliau pasakius, man padėti.

SIMONAS (*suklusdamas*). Kas atsitiko?

ALEKSANDRAS. Matai, mums... man...

SIMONAS. Sakyk „mums“.

ALEKSANDRAS. Gerai. Mums reikia... na, kaip čia pasakius, tokio lapelio... lyg ir atsišaukimo į žmones. Lietuvių kalba. Tiksliau pasakius, vienoj pusėj lietuviškai, kitoj – lenkiškai. Perskaičiau tavo istoriją ir pagalvojau: niekas geriau už tave neparašys.

SIMONAS. O kas ten turėtų būt parašyta?

ALEKSANDRAS. Ir pats žinai: apie garbingą praeitį, laisvę, tėvynę... Kaip čia tik ką šnekėjai.

SIMONAS. Nori, kad valdiškuose namuose man dar kelis dantis išmaltų?

ALEKSANDRAS. Bijok Dievo! Nieks nesužinos. (*Juokaudamas*) Jeigu tik pats nepanorėsi pasirašyti savo teksto.

SIMONAS. Žinau aš, kaip nesužino. Užteko Vilniuje vieną filomatą sugriebti, bematant visus susėmė. Irgi konspiratoriai: sąrašus pasidarę buvo! Arba tie baudžiauninkai, kurių skundą Rygoje surašiau? Prisiekinėjo, kad niekam nė už ką nepasakys, kas rašė. Parvažiuoju, o manęs beržynėlyje jau laukia dvaro valdytojo pasiūsti žmonės. O tie karininkai, kurie išvedė savo pulkus į Senato aikštę Petropilėj?

ALEKSANDRAS. Bet ar tu nejauti, kad audra kaupiasi? Kad ne šiandien – rytoj trenks sukilimas? Mums reikia ruoštis...

SIMONAS (*šaukia*). Palikit mane ramybėje su visais sukilimais. Aš vienas esu sukilimas. (*Rodydamas rankraštį*) Pajutai mano jėgą? Supratai, ką aš griauanu? Ką pastatyti, tiksliau – atstatyti noriu? Man reikia į Petropilę... prie Lietuvos metrikos prieiti. Lietuvos dokumentus slepia ir visaip stengiasi, kad tik mūsų istorijos nebūtų. Mano tarnybos lapas turi būti švarus. Kitaip nér ko važiuoti į Petropilę. Kiek čia mūsų... tų rašančių – Poška, Stanevičius. Girdėjau, dar Strazdas. Ir viskas. O svajojam apie lietuvių kalbos katedrą universitete, gal net apie mūsų istorijos kursą. Reikia elementorių, žodynų. Maldaknygių – ir tų reikia. Supranti, ar ne, koks tas sukilimas?

ALEKSANDRAS. A, tu bijai? Tu tik žodžiais drąsus...

SIMONAS (*paimdamas nuo stalo rankraštį*). Už šitą... mane gali Luokės keliais... tiesiai į Samaros guberniją... O gal ir toliau. Apie drąsą tu čia per daug...

ALEKSANDRAS (*pakildamas*). Gerai, supratau. Užmirškim tą pokalbį.

SIMONAS. Dėl Dievo, Aleksandrai, būk atsargus...

ALEKSANDRAS (*atsigręžęs nuo durų*). Dabar aš pasakysiu, ko tavo knygoje trūksta: jūros nėra. Audringos jūros. Tu jos bijai. Tu jos nepažįsti. Tu jau per senas, ponas titulini patarėjau, kad suprastum audringą jūrą.

SIMONAS (*šaukia iš paskos*). Žodžiai, Aleksandrai, gražūs žodžiai. Gyvename sausumoje... o ne audringoje jūroje. Sugrįžk, Aleksandrai! Pusantrų metų nemačiau. Kada vėl pamatysiu... (*Patylėjęs*,

liūdnaì) Iš kur aš žinojau, kad kažkas įvyks? Ne gyvenam, o iš tos prakeiktos duobės ropščiamės. Visą laiką kas nors nutrūksta, už ko įsikibę laikomės. Ir krentam... arba žinom, kad krisim.

IV

„BENT KIEK PASITARNAUSIU TIESAI IR ŽMOGUI“

Peterburgas, 1845 m. Senatas, III departamentas, I skyrius. Siauras ir ilgas kambarėlis, kurio gale nedidelis, grotomis apkaltas langas. Pasieniais iš abiejų pusių lentynos, prikrautos knygų, storų aplankų, foliantų, pergamento ritinių. Kopėčios, stalelis su rašymo priemonėmis. Ankstus žiemos rytas. Girdėt ilgai rakinamos durys, įėjusio žmogaus krebždesys tamsoje, krenkštimas ir kosulys. Šviesėjant atpažįstame Daukantą – susenusį, dar labiau nuplikusį. Dūšaudamas ir kosėdamas nusivelka apsiaustą, trina sušalusias rankas, muša jom sau per šonus, trepsi, daužo koja į koja.

SIMONAS (šaukia). Vasilijau!

Įeina patarnautojas – vienarankis 1812 m. karo invalidas, užsimetęs ant pečių panešiotą milinę.

VASILIJUS. Su labu ryteliu, pone Simonai! Na ir šaltelis šiandien Peterburge! Aš pasakysiu – kaip prie Viazmos dvyliktaisiais. Mes tada traukėmės, drabužėliai, pasakysiu, ir mūsų, ir Bonaparto – vėjo perkošiami.

SIMONAS. Šilumos reikėtų, Vasilijau. Kaip kitais sykais. Plunksnos nesugrabilioju.

Vasilijus išeina. Po kurio laiko grįžta, įnešdamas ketinį puodą su žarijomis. Stato jį kambario viduryje ant trikojo. Simonas prisitraukia su kėde prie Šilumos, ištiesia virš jo rankas, paskui nusiauna batus, šildosi visas su dideliu malonumu. Tuo tarpu Vasilijus stato ant stalelio karštą arbatą.

VASILIJUS (tęsdamas pasakojimą). Stoviu aš sargyboje. Prie Viazmos. Šaltelis, aš pasakysiu, net žvaigždės dreba. Sargybą kas pusvalandį keisdavo – ilgiau neišlaikydavom. Stoviu ir matau: ateina kažkas. Sargybą tikrina, ne kitaip. Stok, kas eina, šaukiu. O jis, aš pasakysiu, klausia: „Šalta, kareivėli?“ – „Tikrai taip, jūsų kilnybe“. Matau, kad neprastas. Ištiesė ranką į prancūzo pusę: „Ir jam šalta“, – sako. „Tikrai taip, jūsų kilnybe! Jam šalčiau – dėl tos priežasties, kad nepripratęs.“ Mes, sakau, atlaikysim. Ir čia, aš pasakysiu, mėnulis iš po debesėlio išlindo. Pažiūrėjau aš – jedryš tvoju, viena akis užrišta. Karšta pasidarė, aš pasakysiu: pats tėvelis, Kutuzovas, ne kitaip. Stovėk, kareivėli, sako, stovėk! Nusimauna, aš pasakysiu, pirštines ir duoda man...

SIMONAS (nutraukdamas). Jau pasakojai, Vasilijau, pasakojai. Tik praėjusį kartą sakei, kad ne pirštines, o kepurę atidavė Kutuzovas.

VASILIJUS. Kaip Dievą myliu, kur jau ten kepurę! Pirštines, aš pasakysiu... Kailines. Kai dešinę ranką nutraukė, tai su pirštine nutraukė, aš pasakysiu. (Išžeidęs) Tai kad ir jūs, mokyti, aš pasakysiu, apie tą patį dalyką vieną sykį sakot, kad pirštinė, kitą – kad kepurė. Kaip kada naudingiau, ne kitaip. Kaip žodis prie žodžio gula.

SIMONAS. Sėdam prie arbatos, Vasilijau Fiodorovičiau. (Pažiūrėjęs į laikrodį) Po dešimties minučių stosim į savo sargybą.

VASILIJUS. Gerai pasakėt – į sargybą. Visi kaip ir sargyboje esam, aš pasakysiu.

Tylėdami geria arbatą. Simonas išima iš stalčiaus suvyniotą cukraus gabalą, atskelia Vasilijui ir sau.

Arbata be cukraus, aš pasakysiu, tai kaip šautuvas be durtuvo.

SIMONAS. Tikrai taip, Vasilijau Fiodorovičiaus.

VASILIJUS. Tai ir vėl visą dieną prie šitų (*mosteli galva į knygas*), aš pasakysiu... Ne jūsų sveikatos darbas, ponas Simonai. Šalta, dulkės, drėgmė iš po žemių kyla. Dėl tos priežasties, kad pelkių čia būta. Eitumėt geriau į tą savo Lietuvą, nuo ligų toliau, aš pasakysiu. Nors man tai smagiau už durų sėdėti, kai girdžiu jus čia lyg pelę krebžďant. (*Tarpdury sustoja*) Lietuva – tai iš kur prancūzas atėjo?

SIMONAS. Tikrai taip, Vasilijau Fiodorovičiaus. (*Pažiūrėjęs į laikrodį*) Metas. (*Tvarkosi prie stalelio, patikrina plunksnas, rašalo buteliuką pašildo prie žarijų puodo. Paskui lipa kopėčiomis aukštyn, prie knygy, ištraukia vieną ir ilgai varto ją, deda į vietą, ima kitą ir tarsi sustingsta su ja palubėje*)

Pasigirsta Simono balsas: tai tylesnis, tai garsesnis – kaip ir mintys.

BALSAS. ...reikia žiūrėti ne į dokumentus, bet per dokumentus. Tada už jų ima ryškėti įvykiai ir žmonės. Tada pamatai, kad istorija – tai nuolatinis, nepertraukiamas laisvės ir laimės ieškojimas. Sunki ir kruvina kelionė idealo link.

...į istoriją aš galiu žiūrėti tik iš Lietuvos. Todėl, kad aš Lietuvos istorikas. *Tegul tik bus surinkti pagrįsti įrodymai ir paminklai, tuomet šios tautos istorija įgaus visiškai kitokią išvaizdą.*

...Nežinau kito būdo mylėti Lietuvą. Meilė – tai kūryba. Tik taip aš galiu būti su visais. Ir su tais, kurie kadaise mušė mane, kurie mane dabar niekina, smerkia, pažeminti siekia. Su jais noriu ir privalau būti. Tai mano laisvė ir mano meilė.

...visi esame mirtingi, ir laikas negrįžtamai bėga, – jei negalima visko paimiti, gerai nors šiek tiek pagriebti. Nors šiek tiek iš šito kalėjimo išvilkti į dienos šviesą...

...darbas išgelbėtojas, tik darbas. Kai dirbu, pradedu save gerbti. Ir kitus... Dykinėdami mes – gyvuliai... tikri gyvuliai. Tik nenorim suprasti šito.

...gerų norų man netrūksta, tik mano jėgos menkos ir laiko maža...

...o, kiek visko nuo šitų lentynų perrašiau, išsiunčiau kitiems! Daugiausia tai Narbutui. Bet jo ir darbas didžiausias. Tik pagalvok: dešimt tomų Lietuvos istorijos. Dešimt tomų, žmogau! Kaip gaila, kad ne mūsų kalba parašyta, kad Lietuva, kaip tas mano Vasilijus – be rankų, ji net neturi kuo pasiimti savo istorijos. Atauginti rankas, reikia atauginti rankas. Būti bent mažuoju piršteliu toje rankoje, kuria ji kada nors paims savo istoriją.

...neturiu nei talento, nei literato gabumų, tik gerų norų ir tėvynės meilę. Gal tuo bent kiek pasitarnausiu tiesai ir žmogui...

...pradėjau kurti save pasirinkdamas. Gal kai kam atrodo vėliau, kad man nebuvo kitos išeities, kito kelio. Bet iš tikrųjų tai aš rinkausi. Sąmoningai. Nebandykit sumenkinti mano pasirinkimo, nurodydami visokias ten aplinkybes, sąlygas ir panašiai. Manau, kad be pasirinkimo nėra žmogaus. Tai jo teisė ir pareiga.

...Oho, čia tai bent faktelis. Būtinai reikia nurašyti ir pasiųsti Narbutui. Tai apsidžiaugs senis!

Nulipęs pasideda knygy ant stalelio. Patraukia kopėčias į kitą vietą, vėl lipa aukštyn – prie knygy ir faktų. Mintys pakrypsta kita linkme.

...reikėtų seseriai kokį rublį pasiųsti. Bet nuo ko jį atplėšti? Gal spaustuvininkas Hintzė kiek palauks. Motinai, rašo, nugara šąla – reikia būtinai nupirkti skarą ir pasiųsti Velykoms... nusamdyti raštininką šimtui lakštų perrašyti...

...seserėnui parašyti reikia, kad ir darbą dirbdamas mokytųsi ir gilintųsi savo dalyke, kuriam pasišventė, o laisvom valandom skaitytų naudingas istorijas arba kelionių knygas, bet ne romanus, kurie nieko neduoda, tik atima laiką ir kvailina jauną protą...

...Viešpatie, Viešpatie, į kurį tik vargo žmogų parodysi pirštu, vis būsiu aš...

VASILIJUS (už durų). Jo šviesybė obersekretorius pas kolegijos asesorių Daukantą.

Daukantas atsistoja prie savo stalelio, pasisukdamas į duris. Įėjęs obersekretorius apžiūrinėja kambarį, ištraukia iš lentynos vieną kitą knygą, pavarto. Pagaliau pasisuka į Daukantą.

OBERSEKRETORIUS. Šalta čia.

SIMONAS. Šaltoka, jūsų šviesybe.

OBERSEKRETORIUS. Ir drėgna. (Nužvelgia Daukantą) Kiek jums metų?

SIMONAS. Penkiasdešimt antrus pradėjau.

OBERSEKRETORIUS. Kuo skundžiatės?

SIMONAS (krūptelėjęs). Niekuo nesiskundžiu.

OBERSEKRETORIUS. Seniai čia? Aš noriu pasakyti – mūsų departamente?

SIMONAS. Dešimt metų. Taip, dešimt metų.

OBERSEKRETORIUS. Apdovanojimai?

SIMONAS. „Pasižymėjimo ženklas“ ir 100 rublių premija. Prieš porą metų buvau pristatytas apdovanoti kryžium arba metine alga.

OBERSEKRETORIUS. Kokia jūsų alga?

SIMONAS. 285 rubliai 92 kapeikos sidabru.

OBERSEKRETORIUS. Šeimyninė padėtis?

SIMONAS. Nevedęs. Tačiau...

OBERSEKRETORIUS (nutraukdamas). Žinau, jūs norite pasakyti, kad išlaikote giminaičius. Tai mums nerūpi. Ar norėtumėt gauti 350 rublių?

SIMONAS. Suprantama, jūsų šviesybe.

OBERSEKRETORIUS. Tada užeit pas mane su prašymu pervesti į IV skyrių stalo vedėju.

SIMONAS (po ilgos tylos). Jeigu galima, jūsų šviesybe, aš norėčiau pasilikti čia.

OBERSEKRETORIUS (nustebęs). Kodėl? Kas jus čia laiko?

SIMONAS (apvesdamas ranka knygų lentynas). Knygos. Dokumentai.

OBERSEKRETORIUS (šyptelėjęs). Keistuolis tamsta. Knygų bei dokumentų yra ir IV skyriuje.

SIMONAS. Tokių nėra.

OBERSEKRETORIUS. Kokių?

SIMONAS (sutrikęs). Lietuvos... dokumentų.

OBERSEKRETORIUS. A, jūs turite galvoje Rusijos imperijos vakarinių gubernijų aktus. Lietuvos nėra, ponas kolegijos asesoriau. Kam jums tie seni popieriai? Ką su jais veikti manote?

SIMONAS (sumišęs). Aš čia dirbu, kas pavesta... pagal visas instrukcijas ir nurodymus. Rodos, nenusižengiau... Buvau pažymėtas, kaip jau sakiau. Gal ne taip išsireiškiau. Norėjau pasakyti, kad neblogai pažįstu čia sukauptus dokumentus. Ko prireikus, žinau, kur ieškoti. Asmeniškai man... čia nieko nereikia.

OBERSEKRETORIUS. Jeigu kas ir laiko jus čia, tai, atleiskite, tik jūsų kvailumas ir užsispyrimas. (Rodymas į lentynas) Manote, istoriją sukursit? Iš tų trupinių? Kam jos reikia, kas laukia jos? Mano jums patarimas: užkaskite į žemę tai, kas jau mirė, ponas kolegijos asesoriau. (Išeidamas) Aš neužtrenkiu durų. Jūs nebe jaunuolis. Ir, matyt, ligotas. Pagalvokite.

SIMONAS. Ačiū, jūsų šviesybe. Ne.

OBERSEKRETORIUS (*supykęs ir išžiėdęs, rodydamas į puodą su žarijomis*). Šitą... tuoj pat išnešti. Draudžiu. Dar gaisrą sukelsit... aš patikrinsiu. (*Išėina*)

Simonas, sulinkęs ir tartum dar labiau susenęs, stovi prie stalelio

SIMONAS (*po ilgos tylos*) Vasilijau! (*Rodydamas į puodą*) Šitą išnešk. Jau lyg šilčiau pasidarė.

VASILIJUS (*su puodu stabtelė priė durų*). Leiskite pranešti, ponas kolegijos asesoriau!

SIMONAS. Praneškite, Vasilijau Fiodorovičiau.

VASILIJUS. Švelniai tariant, jūs kvailas, ponas kolegijos asesoriau.

SIMONAS (*kaltai šypsodamasis*). Tikrai taip, Vasilijau, tikrai taip. (*Patylėjęs, lyg nubusdamas*) Vasilijau, broleli, netiesą jįsai sako... Nemirė dar, nemirė. Gyvą užkasti nori, supranti? (*Purto Vasilijų*) Tegul bent paminklas stovi... kad žmonės žinotų. Bent kuklus akmenėlis su užrašu... Ne kokių piramidžių siekiu, ne mauzoliejų statau. Negalima su žeme sulyginti, kad nė jokio ženklė... a, Vasilijau, negalima juk?

VASILIJUS. Šitokią algą atstūmėt!

SIMONAS. Dėl ko atstūmiau, dėl ko? *Kad kokį trupinį nugriebčiau... kokį grūdelį išneščiau iš kalėjimo šito. Kąsnį riebesnį siūlo! Ča, pirštais riebaluotais nieko nesugriebsi, o jei ir sugriebsi, tai neišlaikysi. Į duobę grūda, visokiais būdais į duobę grūda, Vasilijau, rusų žmogau tu mielas! (Sunkiai atsidusęs, vėl lipa kopėčiomis ir tiesia rankas į kitą knygą)*

V

„KNYGA TARP ŽMONIŲ TURI BŪTI“

Peterburgas. 1846 m. vasario mėn. pabaiga. Daukanto kambarys ketvirtos nuovados antrojo kvartalo šv. Stanislovo bažnyčios namuose Nr. 10. Stalas, sustumiama lova, knygų etažerė, jau matyta skrynelė. Ant sienos – Aušros vartų Marijos paveikslas. Didelis langas.

Scena kurį laiką tuščia. Girdėti laiptais lipančio žingsniai, paskui „Šlovės žemaičių“ posmas, su kuriuo į kambarį triukšmingai įvirsta ryšuliais apsikrovęs Daukantas. Jo veidas švyti, ilgi ir platūs lokenų kailiniai atsegioti. Numeta nešulius ant lovos, ryšelį knygų deda stalo viduryje.

SIMONAS. Vasilijau! (*Kiek palaukęs, nekantraudamas šaukia pro duris į koridorių*) Vasilijau!

VASILIJUS (*įeidamas*). Dešinę ranką gelia. Atlydys bus, ponas Simonai.

SIMONAS (*nenustygdamas vietoje*). Bus, Vasilijau Fiodorovičiau, būtina bus. (*Reikšmingai*) Mes jau pasistengsime, kad atlydys būtų. (*Iškilmingai*) Ką tu dabar matai, Vasilijau Fiodorovičiau?

VASILIJUS (*nustebęs*). Jūs, o ką?

SIMONAS. Tiksliau!

VASILIJUS (*pamatęs tarp ryšulių vyno butelį, džiaugsmingai*). Jūs išgėręs, ponas Simonai! Seniai reikėjo, aš pasakysiu.

SIMONAS. Prieš tave – pirmasis Lietuvos istorikas Simonas Daukantas (*paima vieną knygą*) Štai!

Vasilijus abejingai varto knygą.

Ė, galva mano – tu gi rusiškai skaityti nemoki, o čia – žemaitiškai. Atleisk, mielasis, užgauti nenorėjau. (*Atvertęs knygą skaito*) „Būdą senovės Lietuvių, kalnėnų ir žemaičių išrašė pagal Senovės Raštų Jokubs Laukys“. Štai! Kodėl ne Simonas Daukantas? Ė, mielasis, čia jau mano gudrybė. (*Tylomis*) Tarp mūsų, gerai? Sumaniau savo knygeles vis kitais vardais pasirašinėti – tegu žmonės galvoja, kad Lietuva dar yra, jei šitiek raštininkų turi. Na, o be to, pats supranti, Vasilijau. Tarp mūsų, gerai? (*Nusivelka kailinius ir bruka juos Vasilijui*) Spaustuvininkas Hintzė neduoda viso tiražo, kol ligi kapeikos neatsiskaitytu. Štai kas,

mielasis: lėk su kailiniais į Jofės lombardą. Ech, lokenos mano brangiosios, ne pirmą sykį jūs mane gelbstit.

VASILIJUS. Į lombardą, aš pasakysiu, galima. Bet ką per šalčius giedosim, a?

SIMONAS (*išstumia jį su kailiniais per duris*). Atlydys bus, Vasilijau. Pats gi sakei, kad bus atlydys. (*Likęs vienas, stato prie stalo keturias kėdes, įpila keturias taures vyno, sau prisipildo penktą. Su taure galustalyje*) Šventė. Neslėpsiu: man šventė. Ir tik jūs žinot, kiek aš jos laukiau. (*Išeina iš galustalio, prisiartina prie žiūrovų*) Kas tie mūsų darbai, rūpesčiai kasdieniniai, turtas, kurį suglobiam, gerovė, kurią susikuriam, rangai, postai ir visi kiti žmogaus sugalvoti niekniekiai? Neturi jokios vertės, ką tiktai sau darome. Sau galima tiktai mirti, ir tas, kurs gyvena tik sau, miręs yra. Aš taip galvoju: kuo daugiau tau gamtos duota, kuo aukščiau tu pakilai, tuo riekė, kurią tu kitiems tiesi, privalo storesnė būti. (*Grižęs prie stalo, nusilenkia tuščioms kėdėms*) Ačiū, bičiuliai, kad padėjot man tai suprasti. Ir neatimk, dangau, iš manęs šito supratimo. Tikėjimo šito. (*Po pauzės*) Jau metai, kai jūsų nėra tarp gyvųjų (*lenkiasi kėdėms kairėje stalo pusėje*), gerbiamieji Onacevičiaus ir Anastasevičiaus. Be jūsų nebūtų šios knygos. Kad žinotumėt, kaip man jūsų stinga! (*Išgeria. Atsisėdęs kurį laiką tyli*) Kunige Valančiaus ir kunige Gintilau! (*Lenkiasi kėdėms dešinėje stalo pusėje*) Darbuojatės dabar Žemaitijoje. Taip tuščia be jūsų paliko. Džiaugiuos, kad galėsiu pasveikinti jus šia knyga, ir vilioos, kad padėsit ją tarp žmonių paskleisti. Knyga tarp žmonių turi būti. Antraip jinai ne knyga. Matau šiandien jus čia. O mane jūs rasite šioje knygoje. Iškentėjau aš ją. Išverčiau, tebus man leista pasakyti. Į jūsų sveikatą. (*Pasiremia rankomis galvą ir ilgai žiūri į salę, lyg savo bičiulius ieškodamas*)

Pasigirsta nedrąsus beldimas į duris

(*Sunkiai keliasi, eina prie durų, atidaro ir traukiasi atatusptas. Apstulbęs*) Jūs? Panele Julija... atsiprašau, ponija Julija...

JULIJA (*sumišusi*) Pas jus svečiai... atleiskite, aš gal rytoj užėisiu.

SIMONAS. Svečiai? A! Jau išėjo, ponija Julija, jau išėjo. Duokite savo paltą ir sėskitės. Labai prašau, sėskitės. Ir pasakokit... Čia tokia netvarka! (*Puola tvarkyti stalą ir pirkinius, numestus ant lovų*) Vienišo žmogaus gyvenimas.

Abu kurį laiką tyli.

JULIJA (*paėmusi vieną knygą*). Jūsų knyga?

SIMONAS. Šita? Ne... Čia dvasinė akademijoje toks Jokūbas Laukys istorija domisi.

JULIJA (*supratusi jo melą*). Artimas bičiulis?

SIMONAS. Prašė paplatinti. Norite?

JULIJA. Parvešiu jūsų namiškiams.

SIMONAS. Kaip jie ten?

JULIJA. Kaip ir visi. Motušė po Aleksandro mirties vis negaluoja.

SIMONAS. Nepykit, kad tiesiai pasakysiu: reikėjo jums tekėti už Aleksandro. Galėjot jį išgelbėti.

JULIJA. Jis man atrodė dar vaikas. Ne dėl meilės jis ir nusišovė. Pats žinot... be to, aš tada mylėjau kitą, Simonai. Mylėjau!

SIMONAS. Kartais tuo žodžiu mėginama daug ką pateisinti.

JULIJA. Aš nesijaučiu nusikaltusi, aš ir nesiteisinu, pone Daukantai!

SIMONAS (*susigriebęs*). Atleiskite, ponija Julija. Ką aš čia dabar... dėl Dievo, atleiskite! Papasakokit apie save... Kas į sostinę atvyjo?

JULIJA. Sekvestrinė byla. Vyruvi sukilime žuvus, represijos palietė ir mane. Dabar mėginu grumtis dėl savo palivarkėlio, dėl tų trijų valakų. Šiandien po jūsų Senatą klaidžiojau.

SIMONAS. O, ten yra kur paklaidžioti. Gal padėti kuo galėčiau – vis dėlto esu tų rūmų pelė.

JULIJA (*pasiryžusi*). Taip, pone Simonai... matote, atvykau... šiek tiek, kaip čia pasakius... nepasiruošusi. Pasirodo, čia, pas jus, kur pasisuksi, ką užkalbinsi – tam j delną dėk. Pritrūkau... apie šimto rublių. (*Supykusi, kad taip varžosi, iššaukiamai*) Manau, nereikia įtikinėti, jog tuoj pat grąžinsiu.

SIMONAS. Būtinai, ponija Julija, būtinai. (*Sumišęs ir visai sutrikęs*) Aš ne dėl grąžinimo. Sakau, kad būtinai paskolinsiu. Tik tai šiuo metu... suprantate... šiuo metu... (*Bejėgiškai skėščioja rankomis*) Jums keista, kad abiejų teisių magistras neturi šimto rublių? Neskubėkite taip, Julija, argi mums nėra apie ką pasikalbėti? Pinigai bus. Tikiuosi, kad bus. Pasėdėkime, esu tikras...

JULIJA (*apstulbusi*). Jūs... išgėręs arba... arba...

SIMONAS. Bus... pinigai būtinai bus. (*Matydamas, kad ji keliasi eiti, griebiasi butelio*) Štai, išgerkite vyno... neblogas, visai neblogas.

JULIJA (*ižesta ir supykusi*). Nenorite skolinti ar ypatingų procentų tikitės? Manot, kad už šimtą rublių viską galima. Paduokit man paltą.

SIMONAS. Kodėl jūs atsisakote vyno? Žinote, mano motušė kadaise galvojo, kad jūs... kad aš... (*Visai susipainiojęs*) Įėjote kaip saulė, ponija Julija.

JULIJA. Nekalbėkit banalybių, pone Daukantai.

SIMONAS (*mėgindamas užstoti duris*). Jūs manęs nesupratote, tikrai nesupratot. Neišleisiu, imsiu ir neišleisiu, kol atneš pinigus.

JULIJA. Ar jūs visada taip elgiatės su moterimis? Ar nenorite taip lengvai išleisti malonumo ir pinigų? Tikriausiai dabar turėčiau pabučiuoti jus, ar ne?

SIMONAS. Jūs nesupratot... už ką jūs šitaip su manim?

JULIJA. Tai jūs... Pasilaikykite sau tuos nelemtus pinigus. Gailiuosi užėjusi.

SIMONAS. Neturiu aš pinigų, neturiu!

JULIJA (*tarpduryje*). Norėčiau, kad žinotumėt: kadaise man atrodė, kad mylėjau jus. Jaunos mergaitės fantazija. Pykau ant jūsų, kad nepastebėdavot... Nemėginkit manęs sulaikyti.

SIMONAS (*vienas, bejėgiškai susmukęs, šnibžda*). Ir aš, Julija, ir aš... Prakeikti pinigai! (*Pagriebęs savo knygą, užsimoja, norėdamas trenkti į žemę, tačiau ranka, tarsi nepaklususi, nusileidžia žemyn ir padeda knygą ant stalo. Pribėga prie lango, dar tikėdamasis pamatyti Juliją, paskui užsikniaubia ant palangės ir ilgai taip klūpo. Už lango sučirškus žvirbliui, pakėlęs galvą*) A, tai tu, senas mano bičiuli! Sunku man. Labai sunku. Palauk, surasiu kokio lesalo. Kaip kasdien, gausi savo trupinį. (*Paberia, pravėręs langelį*) Ne gyvenimas (*daužo galvą į palangę*), ne gyvenimas. Sudžiūvus duonos pluta. Baudžiava. Lovys žmogui plakti. Duobė, iš kurios niekaip negali išsikapstyti. Man, o ne broliui reikėjo nusišauti... Man! Juokinga ir kvaila: prieš šitokį tamsos ir priespaudos kalną išeiti su tom keliom knygelėm! Visą savo gyvenimą paskirti šitai... šitai saviapgaulei! Žvirbleli tu mano, Simonai Daukantai, benami, bedali tu mano! Gaila man tavęs, kad net verkti norisi. Čirškėk sau – nors ir pačioje Žiemos rūmų palangėje, šviesiau nepasidarys. Kurmiai! Visas miestas – vieni kurmiai. Ir keli žvirbliai. Alkani, sušalę.

VASILIJUS (*įbėgdamas pro duris*). Va pinigai: šimtas penki rubliai. Ir kvitas. Va, imkite!

SIMONAS (*gniaužo asignacijas saujoje, paskui meta jas Vasilijui po kojų*). Dink iš akių su tais prakeiktais pinigais. Kad nė kvapo čia tavo neliktų, kurmi tu nelaimingas...

VASILIJUS (*išsigandęs*). Kas jums, pone Simonai? Čia kapeika j kapeiką. Jus nemanykit – va kvitas, prašom pažiūrėti. Daugiau nedavė... (*Laiko atkišęs pinigus*) Persiprašau, kad užtrukau mažumėlį. Pagalvojau: tokia proga... tamsta smagus ir linksmas... užsukau ir aš j traktierių... Bet už savus. Kaip Dievą myliu (*žegnojasi*), už savus.

ANTROJI DALIS

DOKUMENTAI*

Prožektoriai apšviečia vienoje ir kitoje scenos pusėje du carinės administracijos pareigūnus su dokumentų aplankais rankose.

PIRMASIS PAREIGŪNAS (skaityto). *Kauno gubernatorius – Vilniaus generalgubernatoriui.*

„Šiame krašte eina per rankas knyga lietuvių kalba, pavadinta „Budą Senowęs – Letuwiu“, t. y. senovės lietuvių papročiai, ji atspausdinta 1845 m. S.-Peterburge Hintzės spaustuvėje, leidus Vilniaus cenzoriui Vaškevičiui. Taigi ir šiuo metu yra parduodama publikai, o knyga, kaip Jūsų aukštoji prakilnybė iš čia pridedamų išrašų teiksītės matyti, mano nuomone, turi būti uždrausta pardavinėti.

1855 m. liepos 14 d. Kauno m. Ivanas Romanus.“

ANTRASIS PAREIGŪNAS (skaityto). *Vilniaus generalgubernatorius – Kauno gubernatoriui „1855 m. liepos 21 d.*

Gavęs Jūsų prakilnybės liepos 14 d. laišką, prašau Jus, maloningasis pone, įsakyti surasti knygą lietuvių kalba, pavadintą „Budą Senowęs – Letuwiu“ ir pristatyti ją man. Drauge su tuo sužinojus, ar ši knyga parduodama Kauno m. ir kiek, nors apytikriai, jos egzempliorių yra, visa tai man pranešti.“

ANTRASIS PAREIGŪNAS. *Vilniaus generalgubernatorius – Kauno gubernatoriui „1855 m. rugpjūčio 19 d. Vilniaus m.*

SLAPTAI

P. Kauno gubernijos viršininkui

Prašau Jūsų prakilnybę paskubėti įvykdyti mano praėjusio liepos mėn. 21 d. pasiūlymą Nr. 751 dėl knygos lietuvių kalba, pavadintos „Budą Senowęs – Letuwiu“, pristatymo.“

PIRMASIS PAREIGŪNAS. *Kauno gubernatorius – Vilniaus generalgubernatoriui „1855 m. rugpjūčio 17 d. Kauno m.*

SLAPTAI

Turėjau garbę gauti Jūsų aukštosios prakilnybės praėjusio mėnesio 21 d. paliepimą Nr. 751 ir aš tuojau pavedžiau patikimam valdininkui nupirkti knygynuose, kurių vienas yra Kaune, o kitas – Varniuose, po egzempliorių knygos lietuvių kalba, pavadintos „Budą Senowęs – Letuwiu“, bet šios knygos nei viename, nei antrame knygyne nebuvo.

Tai pranešdamas Jūsų aukštajai prakilnybei, turiu garbę pridurti, kad šią knygą, kaip kalbama, daugelis turi ir todėl turiu vilties ją įsigyti. Kai ją man pristatys, tai tuoj pasiūsiu Jūsų aukštajai prakilnybei.

Generolas majoras Romanus.“

PIRMASIS PAREIGŪNAS. *Kauno gubernatorius – Vilniaus generalgubernatoriui „1855 m. rugsėjo 27 d. Kauno m.*

SLAPTAI

Papildydamas savo rugpjūčio 17 d. raportą Nr. 805 ir pristatydamas kartu knygą žemaičių kalba „Budą Senowęs – Letuwiu“, turiu garbę pranešti, kad, kaip visi mano, knygoje pažymėtas rašytojo vardas Laukys yra išgalvotas, o ją parašė kažkoks Kontautas. Sakoma, kad jis ilgai gyveno Varnių m. pas vyskupą Volončevskį, užsiiminėdamas lietuvių senovės tyrinėjimu, ir tik prieš trejetą mėnesių dėl pablogėjusios sveikatos persikėlė į Kuršą, Mintaujos apylinkes, kad ten galėtų naudotis mediko Smuglevičiaus

---

* Daukanto „Būdo“ bylą surado ir 1969 m. paskelbė V. Merkys.

patarimais. Kaip pasirodo, knygos „Budą Senowęs – Letuwiu“ knygynuose negalima gauti todėl, kad ją pardavinėjo pats autorius Kontautas.

Generolas majoras Romanus.”

ANTRASIS PAREIGŪNAS. *Vilniaus generalgubernatorius – Kauno gubernatoriui „1855 m. spalio 11 d. Vilnius*

SLAPTAI

Ryšium su Jūsų prakilnybės praėjusio rugsėjo mėn. 27 d. raportu Nr. 946 aš nuolankiai prašau duoti nurodymą slaptai sekti, kad knyga žemaičių kalba „Budą Senowęs – Letuwiu“ nebūtų knygynuose pardavinėjama, o jeigu pasirodytų jos naujas leidimas, kad tuoj būtų pranešta Jūsų žiniai, o Jūs – man. Laikau reikalinga pridurti, kad aš kartu nurodžiau Vilniaus cenzūros komitetui neleisti pakartotinai spausdinti minėtąją knygą.”

ANTRASIS PAREIGŪNAS

Vilniaus generalgubernatorius – Vilniaus cenzūros komitetui „1855 m. spalio 11 d. Vilnius

SLAPTAI

Siūlau Cenzūros komitetui, jeigu vėl bus gauta knyga žemaičių kalba „Budą Senowęs – Letuwiu“ cenzūruoti antrai laidai, neleisti jos perspausdinti ir man tuoj šitą pranešti.”

I

„LIETUVA MANO NAMAI“

Varniai, 1855 m. Apakusio kunigo Kodainio kambarėlis. Daukantas stovi prie atdaro lango. Kodainis pusiau gulom sėdi patogiam krėslė.

KODAINIS. Kas dabar matyti pro langą? Padėkite aklam žmogui pasidžiaugti Dievo pasauliu.

DAUKANTAS. Varniai iš čia kaip ant delno. Saulėta diena. Danguje nė debesėlio. Moterys, pasikaišiusios sijonus, vyskupo daržus ravi.

KODAINIS. O dar toliau kas matyti?

DAUKANTAS. Ar vyskupo daržuose, ar po sijonais?

KODAINIS. Jums nepavyks supykinti manęs ir tuo būdu išvengti skaitymo balsu. Kaip kasdien, taip ir šiandien jūs privalote skaityti man tris valandas. Neužlaikysiu jūsų nė minutės ilgiau. Galiu suprasti, kaip įkyrėjo tamstai šis užsiėmimas. Tą laiką, neabejoju, naudingiau praleistumėt. Betgi ne aš tariausi su vyskupu, ne aš parsisamdžiau...

DAUKANTAS. Va, va – būtent: parsisamdžiau, parsidaviau. Kaip į vergiją. Kaip į baudžiąvą. Vyskupas gali mane kurį vakarą pralošti kortomis.

KODAINIS. Jūs puikiai žinote, kad vyskupas nelošia kortomis.

DAUKANTAS. Aš tik šiaip, dėl vaizdingumo.

KODAINIS. Negalima siekti vaizdingumo, nusižengiant tiesai.

DAUKANTAS. O gal mano tiesa didesnė? (*Pratrūkdamas*) Apgavo mane vyskupas, apgavo! Kai šaukė į Varnius, aukso kalnus žadėjo: ir mano istoriją išleisti, ir laikraštį pradėti, ir žemaitišką akademiją atidaryti... Štai kur, maniau, gyvenimą naudingai pabaigsiu. O kas iš to išėjo? Mokau vyskupą vokiečių kalbos, perrašinėju žodyną, mano rankraščiai ir toliau dūla skrynelėje, tamstai kasdien skaitinėju visokias istorijas...

KODAINIS. Šventąjį Raštą, Daukantai!

DAUKANTAS. Ne tiktai šventą, ne tiktai. O tuo tarpu mano akys irgi neamžinos. (*Pažvelgęs į laikrodį, šiurkščiai*) Prašau įsidėmėti: jau kuris laikas, kai aš linksminu tamstą.

KODAINIS. Sunkus žmogus esi, Daukantai. Valančiui sakyk tas kalbas, o ne man.

DAUKANTAS. Ir pasakysiu. Tegu tik iš Vilniaus sugrįš.

KODAINIS (*linksmai*). Tai bus vilnos, kai du žemaičiai viens kitam į sprandą įsikibs!

DAUKANTAS. Ne tamstai mus teisti.

KODAINIS. Kur jau čia man!

DAUKANTAS. Tiek žadėta – ir tiek tesėta! Guodžiuos, kad ne pirmąsyk suvedžiojamas. Gyvenimo mokyta, o vis tiek skaudu. Narbutas! Juk apiplėšė. Mano rankom apiplėšė mane. Nurašinėjau pats, samdžiau tam darbui kitus, rizikavau, sveikatą praradau. *Po kiekvienų savo pietų būčiau galėjęs suvalgyti dar kitus, jei būtų pasitaikę.* Rankos iš džiaugsmo virpėdavo, kokį dokumentą ar faktą aptikusios. O Narbutas jau dešimt metų negrąžina man to, ką aš jam keturiems mėnesiams skolinau. Jo žodžiai: daugiausia keturiems mėnesiams. Pliką mane paliko. Dirbti negaliu. Kam aš tamstai skundžiuosi? A, taip: Narbutas ir Valančius. Daugiausia tikėjau, skaudžiausiai nusivyliau. (*Patylėjęs*) Kai vienas lieku, kartais taip skauda, nors verk. Juk ne dėl savęs. Narbutui anądien parašiau: ne mane – Lietuvos istoriją apvogei. Parašiau, o neišsiunčiau. Per šiurkštų – negaliu. Teisybės jam pasakyt negaliu. Vis laukiu – ateis kurią dieną laiškas. Sąžinę juk turi žmogus. Garbę. Padorumą. Kvailys esu, štai ir viskas. Šitaip savo kruvino darbo ženklą prarasti! Dievo nėra, ar ką?

KO DAINĪ S (*sudrausdamas*). Daukantai!

DAUKANTAS. O kas man beliko?

KODAINIS. Tamsta neperskaitei man dar nė vieno puslapio.

DAUKANTAS. Juk skaitau, kunige. Savo likimą skaitau. Širdį atveriu. Linksmumo joje nėra, tas tiesa. Vienos nuoskaudos. Nepelnytos, neužtarnautos. Į girią traukia – kad tik nuo žmonių toliau. Pamatau medžių guotą – ir atsigaunu: štai kur gyvenimas, štai kur, žmogau, sutarimas!

KODAINIS. Mėgstu girelę ir aš. Kartais taip vienas sėdžiu savo tamsoj – ir kad suoš, kad sušniokš staiga kažkas! Net kvapą užima. Klausaus ir verkiu. Akių nėra, o ašaros byra.

DAUKANTAS. Geras žmogus esi, kad šitaip kalbi. Ir mano širdį suminkština. Atėjau pykčio pilnas, o va – apkabint tamstą noriu.

KODAINIS. Skaityk, Daukantai, skaityk! Antraip... (*Perbraukia ranka per neregintą akis*) Viešpatie tu mano!

DAUKANTAS (*skaito su įkvėpimu*)

„Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo; nesgi šios dienos girių ir pievų vietoje angis girios trakšojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos burgėjo, jau ežerai tyvuliavo. Neišžengiami pušynai, eglynai, beržynai, qžuolynai nuo amžių amžiais suaugę niūksojo ir visi vieny viena giria buvo, upėmis tiktai ir upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės, ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė, o jei kurių tenai smarkūs sriautai nestengė pakušinti, tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirtę, jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami nuo amžių amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą karšatį dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydames, povandeniais išsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė; visas kraštas viena giria niūksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulus, bet ir žmogus negalėjo įlįsti...“ (*Nutraukdamas skaitymą*) Bėgsiu aš iš Varnių. Štai kas. Ir kūnas, ir dvasia čia mano nyksta.

KODAINIS. Ne Dievo žodį skaitai, o gera – per širdį nuošė. Matau tą girią, Daukantai, aš matau. Lyg pats per ją eičiau. Skaityk, toliau skaityk, Daukantai.

DAUKANTAS. Tai didžiausia padėka, kokios galėjau tikėtis. Metas į Šventąjį Raštą kibti.

KODAINIS (*lyg nuliūsdamas*). Iš tikro, metas.

DAUKANTAS (*skaito*). „*Tai jis tarė jiems: žmonės sukils prieš žmones ir karalystė prieš karalystę. Ir didi žemės drebėjimai bus šen ir ten, badai ir marai, ir išgąščiai ir didi ženklai nuo dangaus nusiduos. Bet pirm*

to viso jie ant jūsų savo rankas dės ir persekinės, ir jus į savo mokyklas ir kalėjimus paduos, ir pas karalius ir pas kunigaikščius ves, dėl mano vardo..."

KNYGYNO PARDAVĖJAS (*įeidamas*) Gal be reikalo sutrukdysiu...

DAUKANTAS. Kas atsitiko? Atėjote pranešti, kad už „Būdą“ žmonės moka po pusantrą rublio sidabru? Och, paspirtis būtų mano kišenei!

KNYGYNO PARDAVĖJAS. Blogiau, pone Daukantai, blogiau. Žandaras buvo.

DAUKANTAS. Klesti tamstos knygynas, jei net žandarai jį lanko. Tikiuos, ne „Žemaičių vyskupystę“ jie perka.

KODAINIS (*nutraukdamas*). Neneškit savo nepasitenkinimo į aikštę.

DAUKANTAS. O kam žandarams knyga apie Žemaičių vyskupystę, jeigu pačią vyskupystę jie valdo?

KNYGYNO PARDAVĖJAS. Blogiau, pone Daukantai, blogiau: „Būdo“ teiravosi. Tokiems pirkėjams mano knygyne šitos knygos, kaip žinote, nėra. Taip ir atsakiau. Nėra, sakau, ir nebuvo. Kaip gaila, kaip gaila, sako. Gal, girdi, žinau, kas prilaiko? Gal ponas Daukantas turi? Negali būti, kad šitoks mokytas žmogus neturėtų. Gal, sako, teko matyti jo kambaryje – juk šalia knygyno gyvena. Tikriausiai dažnai susitinkat, sako, arbatą geriat. Ponas Daukantas, sakau, didžiai mokytas vyras, su tokiais kaip mes nebendruoja, o knygų matyt nemačiau, vis tiek, sakau, nieko jose nesuprasčiau. O tamsta pasidairyk, jis man sako. Labai jau ta knyga reikalinga. Atsidėkočiau, sako. Ir pinigų kišenėje žvangina. (*Užbaigdamas*) Tai aš ir atlėčiau.

DAUKANTAS. Va, va – ar aš nesakiau! Bet iš kur aš žinojau, a? Iš kur aš žinojau, kai prieš valandėlę prasitariau, kad metas iš Varnių bėgti? Cha, susidomėjo manim, kai mano sparnai jau pakelti. Kad mano brolis Aleksandras tai girdėtų! (*Atsidusdamas*) Bailiu išvadino kadaise.

KODAINIS. Kur dėsies, Daukantai, prieglobsčio neturėdamas? Varge tu, varge, ar tai šitokio likimo tamsta nusipelnei!

DAUKANTAS. Lietuva mano prieglobstis, mano namai. Manau, kad galiu šitaip išsitarti. Kol ji gyva, neprapulsiu. (*Knygyno pardavėjui*) Tas knygas, kai sutems, atnešk čia. Tikiuos, kunigas leis...

KODAINIS. Žinoma, žinoma. Bet kas dabar man skaitys? Žmogus buvai, Daukantai. Žinau, kad įkyrėjo tas darbas, bet kantriai vilkai. Atleisk man tamsybę mano.

DAUKANTAS. Štai ir baigėsi mano baudžiava Varniuose.

KODAINIS. Visur namai su dūmais, Daukantai, visur.

II

„ŽMOGUS YRA DAUKANTAS“

1863 m. pavasaris. Papilės klebonija.

Ilgas, pietums paruoštas stalas. Trejetas vyrų, kelios moterys – laukia, nežinodami, ko nusigriebti.

PIRMOJI MOTERIS. Barščius jau galėčiau pilti, bet kad Daukanto dar nėra.

PIRMASIS VYRAS. Kiek čia jo laukti galima? Mokytas, o nesupranta.

ANTRASIS VYRAS. Jei tikrai mokytas būtų, tai Vilniuj ar Petropilėj sėdėtų. Toks ten jo ir mokslas, jei pilve tuščia ir galvos nėra kur priglausti.

ANTROJI MOTERIS. Nesakyk, ponas Daukantas žmogus yra.

PIRMASIS VYRAS. O mes tai ne žmonės, kad laukti jo turim, ką? Jau kelintą sykį. Po perkūnais, žarna žarną ryja!

TREČIOJI MOTERIS. Kad prie darbo toks aršus būtum...

PIRMASIS VYRAS. O ką prie darbo? Aš savo padarau.

TREČIOJI MOTERIS. Visaip būna, visaip...

PIRMASIS VYRAS. Ne tavo reikalas, supranti?

ANTROJI MOTERIS. Nesakykit, ponas Daukantas žmogus...

PIRMOJI MOTERIS. Tai ir skalbk jo skarmalus, tą jo sermėgą... šliaproką, ar kaip jis ten vadinasi, lopyk! Barščius jau galėčiau pilti.

TREČIASIS VYRAS. Atauš, toks ten ir džiaugsmas pilvui.

ANTROJI MOTERIS. Pasiguodžiau anądien, kad kauptuko kotas nulūžo. Paėmė, sutvarkė. Žmogus yra Daukantas.

TREČIOJI MOTERIS. Čia dabar! Ar tik nepasidabojo tau mūsų magistras.

ANTROJI MOTERIS. Vienišas žmogus. Numirt į Papilę atvyko.

TREČIOJI MOTERIS. Kol numirs, vestuves sušokti galima.

ANTROJI MOTERIS. Gėdytumėtės!

TREČIASIS VYRAS. Duos klebonas kampą – ir gyvenkit. Ko čia gėdytis? Kad tik prielankumas būtų.

TREČIOJI MOTERIS. Yra jau tas prielankumas, yra. Lengvai randamas, greit prarandamas.

ANTROJI MOTERIS. Beširdžiai jūs, beširdžiai.

PIRMOJI MOTERIS. Alkani, tai ir pikti.

PIRMASIS VYRAS. Piltum jau, a?

PIRMOJI MOTERIS. Klebono prisakyta visiems kartu valgyti.

TREČIASIS VYRAS. Pašaukit jį, ar ką. Piliakalnio pašlaitėj, mačiau, kapstosi.

ANTRASIS VYRAS (*išėmęs iš kišenės sulankstytą popieriaus lapą*). Būčiau užmiršęs. (*Tiesia Trečiajam*) Radau prie šventoriaus vartų prilipdytą.

TREČIASIS VYRAS. Toks čia iš manęs ir skaitytojas.

PIRMASIS VYRAS. Skaityk, vis tiek ėst neduoda.

TREČIASIS VYRAS (*skaito sunkiai, skiemenuodamas*):

„No szios denos wisi gspadorej ir kiti giwentojej bet kokios wieros ira walni, lig szlektos senabes. Dabar gi gspadorej atlikt ponajs szios žemes pawidni ju gint no Maskolo.

Kampinikai, sluzelnikai, actauni ir kiti, kurie ajs gintu Tewines no Maskolo, gaus užtataj anis arba jų gimines mažiausia tris morgias žemes.

Kas tiktai ne paklausis szito Manifesto, ar ponas, ar gspadorius, ar perdetinis, arba koks kitoniszkas, už tataj bus korotas sudu wojskawu.

Diewe, iszgelbek Tewini.

Raszitas Wilniuje 1863 mėtos 1 denoj wasorio.“

PIRMOJI MOTERIS. Per Velykas mūsų klebonas panašų raštą skaitė.

PIRMASIS VYRAS. Skaitė neskaitė, o tris margus žemės žada.

ANTRASIS VYRAS. Žada. Parašyta.

PIRMASIS VYRAS. Trys margai žemės! Kai pagalvoji...

TREČIASIS VYRAS. Gali užtekti ir trijų metrų.

PIRMASIS VYRAS. Visą gyvenimą nieko neturim. Ar jūs matot, kad nieko neturim?

ANTRASIS VYRAS. Trys margai žemės... Ar neapgaus?

PIRMASIS VYRAS. Užtaigi. Kad kokį raštą duotų į rankas...

ANTROJI MOTERIS. Pasakojo: Biliūniškių girioj anądien sukilėliai kad kirtosi, tai kirtosi.

ANTRASIS VYRAS. Manai, pergalės cara?

TREČIASIS VYRAS. Nieko aš nemanau.

TREČIOJI MOTERIS. Kraujas liejasi. Baisu, kaip liejasi.

TREČIASIS VYRAS. Trys margai. Jeigu geroj vietoj, tai aš pasakysiu... galima...

ANTRASIS VYRAS. Paimk tu tuos margus, kad narsus, paimk! Kulką gausi!

TREČIASIS VYRAS. Čia reikia galvot apie kažką daugiau negu trys margai.

PIRMASIS VYRAS. Tai apie ką gi?

TREČIASIS VYRAS. Parašyta: apie tėvynę.

PIRMASIS VYRAS. Ė, ne mūsų protui.

TREČIASIS VYRAS. Nesakyk. Galvot reikia.

ANTROJI MOTERIS (*pažvelgusi pro langą*). Pareina jau Daukantas, pareina. Viešpatie, purvinas visas.

PIRMOJI MOTERIS. Prityps kleboniją. Vėl prityps. Kaip Dievą myliu, skūsiuosi. Klebonui skūsiuosi.

ANTROJI MOTERIS. Kiek čia to valymo – pašluosiu, su šlapiu skuduru pereisiu.

PIRMASIS VYRAS. Pilsu tu, ar ne? Suvisai atšalo.

PIRMOJI MOTERIS. Be poterių prie šaukšto neprileisiu. Kiek sykių sakyta...

PIRMASIS VYRAS (*atsidusdamas*). Viešpatie tu mano...

Visi žegnojasi. Įeina laimingas, švytintis Daukantas. Numeta į kampą kastuvą.

DAUKANTAS. Žiūrėkit, jūs tik pažiūrėkit, ką radau? Ką iškasiau! (*Išvynioja iš skarelės seną, surūdijusį ietigalį*) Va! Nujaučiau, kad kaip tik ten reikėjo kasti. Šalia to juodojo akmens. Lyg pakuždėjęs kas būtų.

PIRMASIS VYRAS. O kad pietų metas, tai niekas nepakuždėjo.

DAUKANTAS. A? Pietų metas? Užmirštį, viską užmiršti. Valgykit be manęs, vaikeliai. Širdis nepriima. Išgersiu savo žolelių ir vėl prie piliakalnio bėgsiu. Ten dar turi būti tokių... (*Džiaugdamasis*) Tai bent daikčiukas! Skaityk, penki šimtai metų. Mažiausiai. Kai paimei tokį daikčiuką į rankas, tai visi kasdieniniai tavo rūpesčiai tarsi ima tolti, mažėti. Kol visai išnyksta. (*Atsidusęs*) Menkas tas mūsų gyvenimėlis, brangieji, suvisai menkas. Stumdomės, grumiamės – o kas lieka? Ką iškas koks nors Daukantas po penkių šimtų metų čia, kur mūsų stovėta? Užtaigi.

TREČIOJI MOTERIS. Geležies gabalas. Būta čia daikto...

ANTROJI MOTERIS. Nesakyk. Ponas Daukantas žino.

DAUKANTAS. Ietigalis, tamsta. Užmauk ant pagaikščio – ir turėsi ginklą.

PIRMOJI MOTERIS. Puodams pečiuje stumdyti.

DAUKANTAS. Tamsta! Nusisūsiu į Vilnių grafui Tiškevičiui, jo senienu muziejui. Garbingiausioj vietoj padės. (*Trindamas iš džiaugsmo rankas*) Dienelė! Saulutė šviečia, paukšteliai ulba... Kasinėjai sau ir su vyturiukais giedi. (*Pamėgdžiodamas vyturio čiulbėsį*)

Pas vyskupą buvau,

Medų vyną gėriau,

Medų vyną gėriau,

Išdžiūvau, o dabar

Žemelę kasu,

Žemelę kasu –

Subinė užruko.

(*Juokiasi*) Tai kaip, a? Gyvas dar Daukantas? Gyvas, brangieji, gyvas. Kaip tą baudžiauninką plaka jį gyvenimas vargais, ligom, nepritekiais, o jis vis krebžda, vis krebžda. Lyg pelė. (*Ieško už švento paveikslu*) Popierius buvau čia pasidėjęs. Už paveikslu užkišęs.

PIRMOJI MOTERIS. Ar tamstos tie popieriai? Radau pasuolėj, tai paėmiau prakuroms. Gal kokie svarbūs buvo?

DAUKANTAS (*po ilgos tylos*). Tie mano raštai nieko nepakeitė. Kaip buvo tamsu – taip ir liko.

PIRMOJI MOTERIS. Mėtosi čia visokie popiergaliai.

DAUKANTAS. Sveikatą pakloji, visą gyvenimą įdedi. Prakuroms! (*Iškėlęs ietigalį*) Puodams pečiuje stumdyti! Rankos nukrinta...

PIRMOJI MOTERIS (*pravirkdama*) Iš kur aš žinau? Mėtosi pasuolėmis...

PIRMASIS VYRAS (*Daukantui*) Tavo popieriai – tu ir žiūrėkis. Ji čia darbą dirba.

DAUKANTAS. Per darbą, per vargą nieko toliau ir nematom. Neraudok, tamsta. Kad nesupratai – nekalta. Kad nepažiūrėjai – kalta.

PIRMOJI MOTERIS. Nereikalingi, maniau.

DAUKANTAS. Ką čia tie popieriai, tamsta. Istorijos savo išsižadami, manydami, kad nereikalinga. Lengviau be atminties. Ne taip skauda. (*Atsidusdamas*) Viešpatie, Viešpatie, j kurį tik tamsų žmogų parodysi pirštu, vis bus lietuvis, vis lietuvis... Ir už ką tu jį taip myli?

ANTROJI MOTERIS (*pažvelgusi pro langą*). Vajėzau, sukilėliai!

Visi pripuola prie lango. Tuo tarpu pro duris du vyriškiai, prilaikydami už pažastų, įveda sužeistąjį.

PIRMASIS SUKILĒLIS. Gelbėkit... padėkit žmogui!

ANTRASIS SUKILĒLIS. Nuo arklio krenta... išleis su krauju dvasią.

PIRMASIS SUKILĒLIS. Paguldykit kur, paslėpkit!

PIRMASIS VYRAS. Klebono nėra. Ką mes žinom...

ANTRASIS SUKILĒLIS. Kunigas Vaišvila atsidavęs sukilimui. Lyg mes nežinom?

PIRMASIS SUKILĒLIS. Žinom, kur pagalbos šauktis.

PIRMOJI MOTERIS. Sudegins kareiviai kleboniją. Viešpatie, Viešpatie! Jeigu užėitų, jeigu aptiktų... Visiems galas.

TREČIOJI MOTERIS. Argi jie žiūri: klebonija ne klebonija? Palivarkus degina, kaimus ugnimi paleidžia.

TREČIASIS VYRAS. Gal, sakau, ant tvartelio? Užėitų – pabėgti lengviau: Ventos skardis čia pat, krūmai aplink...

ANTRASIS VYRAS. Ir nuo svetimų akių toliau.

DAUKANTAS. Kol mes čia deramės, žmogus su mirtim grumiasi. Į mano kambarį veskit. (*Saviškiams*) Jeigu kas – jūs nieko nematėt, nieko nežinot. Aš priglaudžiau, aš ir atsakysiu.

PIRMASIS SUKILĒLIS. Kol žaizda užsitrauks kiek... kol kiek sutvirtės. (*Kartu su Daukantu išveda sužeistąjį*).

ANTRASIS VYRAS (*Pirmajam*). Matei? Trys margai žemės... Kažin ar beprireiks.

TREČIASIS VYRAS. Čia galvot reikia. Čia yra kažkas daugiau nei trys margai.

ANTRASIS VYRAS. Tikriausiai yra.

PIRMOJI MOTERIS. Viešpatie, Viešpatie! Būtų klebonas namie – suturėtų, sudraustų. Ką aš galiu? Argi toks paklausys?

ANTROJI MOTERIS. Tai jau... Žmogus yra.

III

„NĒRA MUMS POILSIO“

Daukanto kambarėlis Papilės klebonijoje. Knygų etažerė, stalas, komoda, pora kėdžių, lentyna, kur sudėtos piliakalnyje iškastos senienos. Tie negausūs baldai, dar kryžius-saulutė ant sienos, paties Daukanto sukalti iš keistai susiraičiusių medžio šakų.

Naktis. Silpna žvakės šviesa prie stalo, kur, užsikniaubęs ant rankų, snaudžia Daukantas. Jo lovoje – sužeistas sukilėlis. Kartkartėm girdėti jo dejonės.

DAUKANTAS (*sunkiai keliasi, eina prie lovos su žvake rankoje, pasilenkęs apšviečia ligonio veidą, ilgai žiūri į jį, prideda ranką prie kaktos, pataiso nukritusį apklotą, vėl grįžta prie stalo*). Greičiau ateitų rytas. Uždusins tamsa ligonį... Naktis pasmaugs...

SUŽEISTASIS (*blaškosi kliedėdamas*). Ugnis! Už medžių slėpkitės... Dar sykj – ugnis! Arčiau prisileiskit! Jie bijo mūsų, rupūžės, jie mūsų bijo! (*Po pauzės*) Viešpatie, supa... iš kairės supa! Ugnis! Dalgiais kirsk... Jėzus Marija, kirsk!

DAUKANTAS (*keliasi, pasemta vandens, prineša puodelį ligoniui, girdo, prilaikydamas jam galvą*) Nusiramink, vaikelį, nurimk! Greitai rytas. Va, atsigerk! Palengvės. Tam sykiui užpilsiu ugnį. Atsigerk, brangusis, atsigerk! Va taip... dar gurkšnelį, dar! Na štai – geriau, a? Laikykis, broleli, dėl Dievo meilės, laikykis. Mums nevalia kitaip. Kad ir kaip sunku būtų, mums nevalia. Privalom gyventi. Dantimis į savo žemę ir į savo kalbą įsikirtę. Nėra mums poilsio, supranti? Apie mirtį mes tik svajoti galim. Šiaip, silpnybės valandą – kai liūdni, kai pavargę. Pasakysiu aš tau, vaikine: ir mirę privalėsime dirbti. Taip, taip. Mažai kas šitai žino, bet taip yra. Privalėsime visuose sukilimuose grumtis, kiekvienoje knygoje dalyvauti, nė vienas rimtas darbas be mūsų neapsieis. (*Paėmęs nuo lentynos piliakalnyje iškastą ietigalį*) Va ietigalis šitas. Gal penkis šimtus metų žemėje išgulėjo. Arba šitas kardas. Iškilo, iš po žemių į dienos šviesą išėjo. Ko? Juk tamsoje ilsėtis sau galėjo, dar penkis šimtus metų gulėti. Bet ne. Išėjo, nes dirbti turi, mus paliudyti privalo. Supranti, mes irgi kaip kokie kardai: iš rankų į rankas, iš kartos į kartą. Nebus mums poilsio, nebus. Net jeigu koks grafas Tiškevičius į senienų muziejų padėtų... arba kaip ietigalis šitas – kelis šimtus metų žemėje išgulėtumėm. Vis tiek mus prikels. Dirbti turėsime, brangusis. Sakau, nėra jokios prasmės mirti. (*Po ilgos pauzės*) Nežinau, ar tu supratai. Norėjau paaiškinti tau, kas yra Lietuva. Ji net numirt mums neleidžia. Iš tikrųjų, kas ji be mūsų, viena likus? (*Patylėjęs*) O tiems, kurie buvo lig mūsų – manai, lengva buvo? Bet laikėsi. Pasakysiu aš tau: ir dabar laikosi. Mumyse. Tu jauti, kaip jie mus remia? Kaip iškelia mus – lyg tą kardą? Ir taip iš rankų į rankas, iš kartos į kartą. Jeigu sykj gimei, tai žinok, kad poilsio neturėsi. Kol yra Lietuva. Kam visa tai šneku? Kad tu išlaikytum. Sunku, žinau, kad sunku. Bet kitos išeities nėra. Tik laikytis.

SUŽEISTASIS (*aiškiu balsu*). Gert!

DAUKANTAS (*apsidžiaugęs*). Tuojau, mielas, tuojau. (*Girdu ligonį*) Ačiū, kad supratai mane. Matau: išlaikysi. Kurgi dėsi neišlaikęs? Aš irgi taip kasdien sau kartoju: kurgi dėsi, Daukantai, neišlaikęs? (*Pagirdęs apklosto Sužeistąjį, ranka paliečia jo kaktą*) Karštis lyg ir krinta. Ačiū Dievui, ačiū Dievui... (*Sėdasi, kalba lyg sau, lyg Sužeistajam*) Arba tos mano knygos. Juk nenušluostė jos nė vienos ašaros, nė pėdos žemės nedavė kaimiečiui, nepridengė baudžiauninko nugaros nuo rykščių... O tavo sukilimas gelbsti ir jas. Jo vėliavos ir mano knygas į ateitį veda. Kai tu užsimojai dalgiu, tai ir mano knygas užsistojai. Ačiū, mielas. Nevertos jos tavo kraujo, bet nemokėjau geriau, nepajėgiau. O štai aš tave slaugau. Noriu pasakyti, kad susiję visi esame. Nė vieno nėra atskirai. Net keista, kai apie tai pagalvoji. Koks tai didelis stebuklas, kad mūsų gyvenimas mato, jaučia, girdi žmogų, paukštį, medį, saulėlydį... kad jis įpintas į tai, kas bendra ir amžina. Kadaisė sakiau: aš vienas esu sukilimas. Ką čia vienas gali! Kristus, ir tas be mokintinių neapsiėjo.

Tyliai prasiveria durys, įeina Antroji moteris su marška rankose.

ANTROJI MOTERIS. Langan šviečia. Uždengti reikėtų. Ką žinai, kas pro šalį eina.

DAUKANTAS. Teisybę sakai, tamsta.

Uždengia langą. Sužiūrėjusi Sužeistąjį, pastoviniavusi kambario viduryje, moteris ryžtingai pasistato kėdę prie lovos ir sėdasi.

ANTROJI MOTERIS. Sakau, tamsta pavargai... Nusnūstum. Aš pasėdėsiu prie ligonio.

DAUKANTAS. Ačiū. Koks čia senatvėje miegas? Kitą sykį guli, aušros nesulauki. Vaikinas, atrodo, išlaikys.

ANTROJI MOTERIS. Kai tie sukilėliai įvedė jį, pažiūrėjau į veidą ir iškart supratau: išlaikys. *(Patylėjusi)* Aš mirtį iš tolo matau.

DAUKANTAS *(šyptelėjęs)*. Kaip ji atrodo?

ANTROJI MOTERIS. Šviesa. Toks šviesos ratas aplink galvą.

DAUKANTAS. Keista. O visi sako: tamsa.

ANTROJI MOTERIS. Todėl, kad nemato.

DAUKANTAS. Gal iš tikrųjų... Eitum, tamsta. Aš miego nenoriu.

ANTROJI MOTERIS *(nukabinusi nuo sienos Daukanto surdutą)*. Kai nuo piliakalnio grįžai, mačiau, kad perplėštas. Krūmuose kur užkliuvai, ne kitaip... *(Išsitraukia adatą su siūlu, imasi taisyti)*

Daukantas nustebeęs žiūri į ją

Medžiaga gera, bet jau sunešiota! Pirštu praduriama.

DAUKANTAS. Trisdešimt metų, skaityk. Rygoje siūdinausi. Visokių orų, visokių ponų matęs.

ANTROJI MOTERIS. Ar namų taip ir neturi?

DAUKANTAS. Neužgyvenau.

ANTROJI MOTERIS. Kodėl? Su galva juk esi.

DAUKANTAS. Tiesą pasakius, niekada ir nenorėjau jų turėti. Kitokius namus stačiau. Bet irgi ne sau. *(Patylėjęs)* Tamsta vis tiek nesuprasi.

ANTROJI MOTERIS. Kvaila atrodau?

DAUKANTAS. Ne. Bet kalbėt apie tai nejauku. Atrodo – giriuosi. Nemoku apsakyti, ką gyvendamas veikiu.

ANTROJI MOTERIS. Dievas matė.

DAUKANTAS. Norėčiau, kad ir žmogus pamatytų. Juk žmogui dirbau. Atrodo: į tuštumą viskas. Lyg į tamsą šaukiau, kur niekas neatsiliepia. Ar išgirdo kas mano balsą, ar mano rūpestį kas pajuto, ar pastangas mano suprato? Aš nesakau: ar įvertino? Ar suprato, klausiu. Taip ir sunešiojau ne tik savo surdutą, bet ir kūną savo. Nesusiūsi dabar, neužlopysi.

ANTROJI MOTERIS. Gerai, kad mirtis yra.

DAUKANTAS. Nežinau... nežinau, ar gerai.

ANTROJI MOTERIS. Tai todėl, kad tamsta jos nematai.

DAUKANTAS. Mirtis labai vieniša. Ji ateina paskutinė ir visada viena. *(Patylėjęs)* Aš irgi vienas. Nenorėčiau jai labai priešintis. Kad tik ranka jos ne per sunki būtų. Kad tik pasakytų kas, kodėl man buvo reikalinga tai, kas mažai kam reikalinga. Gal, sakau, šitie vyrai *(parodo galva į Sužeistąjį)* ir mano gyvenimą gelbsti? Būčiau jaunesnis, užsimaučiau tą ietigalį ant kokio pagaikščio ir išeičiau kartu su jais. Gal ietim nuveikčiau daugiau negu plunksna. *(Patylėjęs)* Iš nevilties taip kalbu.

ANTROJI MOTERIS. Melstis reikia.

DAUKANTAS. Nežinau, kuriam dievui.

ANTROJI MOTERIS. Pasakyta yra: neturėk kitų dievų šalia manęs.

DAUKANTAS. Ė, tamsta – tai gal tik vargšams. Kuo didesnis ponas, tuo daugiau dievų jisai turi: turtas, rangai, ordinai, malonumai, garbėtroška... Kol gyvena – jiems meldžiasi, kai laikas mirti ateina – dangop mintis kreipia. *(Nusijuokęs)* Aš ne koks turčius – man dviejų užtenka. *(Patylėjęs)* Ar tamsta nesimeldi Lietuvai?

ANTROJI MOTERIS. Ar kas pasakė, kad reikia?

DAUKANTAS. Aš sakau.

ANTROJI MOTERIS *(po ilgos tylos)*. Klebono pasiklausiu.

DAUKANTAS (*rodydamas į Sužeistąjį*). Va jis meldžiasi. Iki kraujo. Gelbėdami jį, mes irgi meldžiamės.

ANTROJI MOTERIS. Nesuprantu.

DAUKANTAS. Atleisk, tamsta.

ANTROJI MOTERIS. Reikėtų Sužeistajam marškinius pakeisti. Kraujo pilni.

DAUKANTAS. Paieškosiu. (Atsiklaupęs prie komodos, ieško apatiniame stalčiuje. Suradęs ištiesia moteriai.) Paskutiniai.

ANTROJI MOTERIS. Išskalbsiu. Tamsta tik pasakyk, kada ko reikia.

DAUKANTAS. Ne visada ir atsilygint pajėgsiu.

ANTROJI MOTERIS (*išižeidusi*). Argi aš apie pinigus šneku!

Abu pasilenkia prie Sužeistojų, atsargiai pervilkdami jų marškinius.

(*Ramindama Sužeistąjį*) Pakentėk, vaikel, pakentėk. Jau tiek iškentei. Va, taip. Dabar kitą ranką. Žinau, kad skauda, brangusis, žinau. Va, dabar bus lengviau. Pamatysi, kaip palengvės. Ir žaizda užsitrauks greičiau. Jaunas tavo kūnas, stiprus. Nėra šalia jo mirties, dar nėra...

DAUKANTAS (*iškeldamas kruvinus marškinius, tyliai*) Istorija mūsų!

IV

„VARGE JUS PALIEKU“

1864 m. rudenį. Papilės bažnyčioje ant suolo sėdi Daukantas ir klebonas Vaišvila. Įkritęs pro langą spindulys auksina Daukanto galvą.

VAIŠVILA. Gęsta jau sukilimas, Daukantai. Suvisai gęsta.

DAUKANTAS. Ir aš su juo, kunige Vaišvila. Ir aš.

VAIŠVILA. Dar vienoj kitoj vietoj rusena, smilksta. Bet jau tik graudus dūmelis į dangų bekykla.

DAUKANTAS. Lietuva dabar į didelę gaisrą panaši. (*Patylėjęs*) Mano gyvenime jau trečias. Kiek čia gyventa, o jau trys sukilimai nuėjo. Kraujo, ašarų kiek!

VAIŠVILA. Nedrįstu pasakyti: Dievas viską surinks, pasvers ir atlygins. Bet kitokių žodžių nežinau.

DAUKANTAS. Be žodžių, mes nieko daugiau ir nemokam, kunige. Pavydžiu tam jaunuoliui, kurį andai slėpiau ir slaugiau. Veiksmo tai žmogus.

VAIŠVILA. Pradžioje visada būna žodis. Manau, kad ir pabaigoje. Kai žodžio neliks, tai ir sukilimų nereiks. Kalbėti mums reikia. Garsiau ir garsiau. Šaukti reikia. Neužmiršk, tamsta, kad žodis senesnis už tą ietigalį, kurį piliakalny iškasei. Kol žodį turi, tol tu ne beginklis.

DAUKANTAS. Kas iš tų mano žodžių, gerbiamasis? Rankraščiai skrynelėje dūla. Kaip kokiam karste. Nieks jų negirdi. Gyvenimui nieks neprikelia.

VAIŠVILA. Kantrybės, Daukantai. Ir jų diena ateis.

DAUKANTAS. Visą gyvenimą tik ir girdžiu: kantrybės, kantrybės. Kantresnio už mane žmogaus nėra.

VAIŠVILA. Sakau, dar prireiks tavo žodžio, oi kaip prireiks!

DAUKANTAS. Lietuva jau palieka mane. Kaip Dievo ranka savo kūrinį. Jau baigtas aš. Per ankstyvas paukštis buvau. Ne nuo tos sakos čiulbėjau. Ar tik nenudžiūvus buvo mano šaka?

VAIŠVILA. Tai jau kalbi – ir pats netiki. Gyva ta šaka. Aplaužyta, kartais apkapota, istorijos apdeginta, bet gyva.

DAUKANTAS. Ačiū, kad negriauni tikėjimo, kad viltį palieki. Numirt bus lengviau.

VAIŠVILA. Nešnekėk taip. Plunksną dar pakeli.

DAUKANTAS. Duokite ramybę nepasisekimų prislėgtam seniui. Aš tik meldžiuosi šalia karsto, kad Dievas paremtų jūsų kilnius sumanymus.

VAIŠVILA. Šaukiams dar į tave, Daukantai. Vešliausia mūsų giria esi.

DAUKANTAS. Perėjo gyvenimas per mane kaip su kirviu: iškirto, išlaužė, ištrypė. Plynė per visą sielą – nuo lopšio iki karsto. (*Patylėjęs*) Turiu pasakyti, nes kiekviena diena jau gali būti paskutinė. (*Sulaikydamas mėginantį prieštarauti Vaišvilą*) Netrukdyk. Tuos mano daiktus, žieminius ir vasarinius drabužius, tamsta paimsi. Ką norėsi – sau pasilaikysi. Kitus parduosi, pinigus pavargėliams išdalinsi. Pas Lauryną Vambutą yra dar mano sieninis laikrodis, kailiniai, du priegalviai, skrynelė su knygomis. Ką pardavęs surinksi – elgetoms atiduok. Tegu pasimeldžia už mane. (*Apvesdamas ranka*) Ir už visus kitus, kurie lieka... kad išlaikytumėt... kad Dievas stiprybės jums duotų. Varge lietuvius palieku. Nieko neužgyvenom, nieko...

VAIŠVILA (*nutraukdamas*). Daukantai, ką šneki! Ne į duobę žiūrėk, o į dangų.

DAUKANTAS. Į dangų aš ir žiūriu. Su viltimi, kad atleis. Kaip per išpažintį pasakysiu: ne sykį burnojau ir keikiasi, kad mūsų maldų (*rodydamas aukštyn*) ten negirdi. Negaliu pagalvot, kad ten nieko nėra. Baisu pasidaro. Tada ir žmonės, ir tautos, jų veikalai, istorija jų ir kalba – gamtos beprasmiškas žaismas? Tai ką aš taip gyniau, ką tvėriau ir garbinau? Į ką taip kabinausi visą gyvenimą, lyg iš giliausios duobės ropšdamasis? (*Patylėjęs*) Supratau: istorijoje nėra teisybės. Joje nėra etikos. Amoralė ji – štai ką aš supratau. Jėga, tik jėga yra istorijos dievas. Tokiam dievui aš negaliu paklust, nusilenkt ir melstis. Priešinaus, grūmiaus. Maniau – knygą įbruksi į rankas gentainiams, atmintį jų apšviesiu. Bet žmonės mieliau griebiasi kardo nei knygos. Matai, kas iš to išeina?

VAIŠVILA. Skausmo daug. Labai daug skausmo. Ir mažai vilties.

DAUKANTAS. Taigi kad mažai. Ateina karta, kuri ir bijo, ir gėdinasi išart: Lietuva. Ką jau čia beištarsi, jei kąsį kuo didesnį apžioti kniečia. Anądien girdžiu: moterėlė vaikėlį savo lenkiškai poterių moko. Sudrausk juos, kunige.

VAIŠVILA. Dievui vis tiek.

DAUKANTAS. Bet mums ne vis tiek. Iš kapo šauksiu, jeigu atmintį savo apleisit. Kaip koks savižudis vaidensiuos. Aš taip manau: atmintis nepavergjama. Vienintelė atmintis nepavergjama. Kol atsimeni, tol ir esi. Gyvybei tolygi atmintis, gerbiamieji, gyvybei! (*Po pauzės*) Eik, Vaišvila, dirbk. Sunki tavo diena. Ir visus jus – varge palieku.

Likęs vienas sėdi ilgai ir sunkiai tylėdamas. Spindulyje vis labiau šviesėja jo galva. Tyliai gaudžia vargonai, o jiems nutilus, pasigirsta tolimas ir skaidrus varpelio skambesys.

Lėtai, iškilmingai iš tamsos pasirodo eisena – lyg koks Užgavėnių karnavalas Žemaičiuose. Tiktai be kaukių. Eina visi, ką tiktai matėme scenoje. Tartum Daukanto gyvenimas slenka pro jį, retkarčiais trumpam stabtelėdamas.

(Tiesdamas rankas) Mama! (Eisena stabteli ir vėl toliau juda) Aleksandrai! (Eisena stabteli) Julija! (Eisena, trumpam stabtelėjusi, vėl juda toliau) Brangieji, varge jus radau, varge palieku.

Lyg norėdamas prisijungt prie visų, Daukantas keliasi, eina, tačiau suklumpa ant palikto baudžiauninkams plakti lovio, parkrinta apsikabindamas jį. Sujuda, atgyja šventųjų statulos bažnyčioje, nulipa nuo altorių ir renkasi prie sukniubusio Daukanto. Sustoja pusračiu ir viena po kitos ima šaukti Daukanto slapyvardžius.

BALSAS. Jokūbas Laukys!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Jonas Girdenis!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Motiejus Šauklys!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Antanas Žeimys!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Jonas Einorius!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Jonas Ragaunis!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Antanas Dagys!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Antanas Vaineikis!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Jonas Purvys!

DAUKANTAS. Aš.

BALSAS. Jonas Varnas!

DAUKANTAS. Aš.

VISI (*po trumpos pauzės, nedarniai, tačiau iškilmingai*) Simonas Daukantas!

DAUKANTAS (*atsidusęs ir mušdamasis ranka į krūtinę*). Aš.

Dabar šventieji pasilenkę pakelia Daukantą ir prilaikydami iš lėto nusiveda į tamsą. Lieka tuščias lovys ir numestas prie jo bizūnas.

1983–1984.

Justinas Marcinkevičius, *Trilogija ir epilogas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 381–475.